

Ik herinner mij, dus ik ben

De herinneringswaarde van gebouwd erfgoed in de wijk Overvecht

Scriptie van Leonie Daalmeijer (3239713)

Dr. H. Henrichs, Universiteit Utrecht

17 augustus 2012

Woorden: 11.372 (7,5 ECTS)

In combinatie met een stage bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Inhoudsopgave

Inleiding	- 3 -
Hoofdstuk 1. Overvecht, een wijk met geschiedenis	- 5 -
Inleiding	- 5 -
Forten	- 6 -
Watertoren.....	- 6 -
Hoogbouw in de nieuwe wijk.....	- 7 -
Hoofdstuk 2. De wetenschap	- 9 -
Inleiding	- 9 -
De ontwikkeling van de geschiedwetenschap.....	- 10 -
Professionalisering	- 10 -
Wetenschappelijke stromingen met aandacht voor de samenleving	- 11 -
History vs. Heritage.....	- 12 -
Het belang van de geschiedenis voor de erfgoedbeleving	- 13 -
Conclusie.....	- 14 -
Hoofdstuk 3. De samenleving	- 15 -
Inleiding	- 15 -
De herinnering.....	- 15 -
Alledaagse geschiedenis.....	- 17 -
Conclusie.....	- 18 -
Hoofdstuk 4. De overheid	- 19 -
Inleiding	- 19 -
Waarden uit de wet.....	- 19 -
Geschiedenis van de monumentenzorg	- 20 -
Gemeenten – Provincies – Rijksoverheid	- 21 -
Operationalisering van waarden.....	- 22 -
Het collectief geheugen.....	- 24 -
Alledaagse architectuur	- 27 -
Wijkkwaliteit.....	- 28 -
Rol van de overheid.....	- 31 -
Conclusie.....	- 32 -
Hoofdstuk 5. Tussen wetenschap, samenleving en overheid: de herinnering	- 33 -
Inleiding	- 33 -
Ik herinner mij, dus ik ben	- 33 -
De maakbaarheid van erfgoed.....	- 34 -
Is een monument wel wenselijk?	- 36 -
Aanbevelingen.....	- 36 -
Conclusie	- 38 -
Literatuurlijst	- 39 -

Inleiding

Hoewel de wijk waar ik woon, Utrecht Overvecht, meer dan tien procent van het inwoneraantal van de stad Utrecht herbergt, is er maar één nationaal geregistreerd monument: de watertoren. Als een ring om de wijk liggen de monumentale complexen Fort Blauwkapel, Fort de Klop en Fort de Gagel. De wijk zelf staat vol met spuuglelijke flatgebouwen uit de jaren '60 en '70. Een vreemde combinatie van monumenten en gebouwen lijkt het, maar dit maakt Overvecht tot wat het is: een wijk met een rijke geschiedenis en een groot verhaal.

Deze monumenten en wijkgebouwen worden op meerdere manieren gewaardeerd. De wetenschap, de overheid en de Overvechters kijken vanuit verschillende oogpunten naar de geschiedenis van de wijk. De waardering die de overheid aan de watertoren geeft, is bepaald door de architectuurhistorische waarde (de Amsterdamse Schoolstijl), de stedenbouwkundige waarde (de ligging als landmark) en de cultuurhistorische waarde vanwege 'de bijzondere functie'.¹ Wat deze bijzondere functie inhoudt, is niet aangegeven. De waardering van de forten wordt omschreven als militair-historisch vanwege de verbinding met de geschiedenis van de krijgskunde en als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.² Over de Hollandse Waterlinie zijn tal van boeken geschreven door ingenieurs en historici.

Daarentegen ontbreekt de waardering voor de flats uit Overvecht vanuit de overheid en vanuit de wetenschap volledig. Op grote schaal worden de flats gesloopt en vervangen door laagbouw en koopwoningen. Voor de wijkbewoners zijn deze flatgebouwen onderdeel van hun persoonlijke herinneringen aan de wijk, ook al is er vanuit de overheid en vanuit de wetenschap weinig initiatief om de flats te behouden. Is er sprake van een erfgoedwaardering voor de flatgebouwen vanuit de wijkbewoners, of hebben alleen de forten en de watertoren een erfgoedstatus? Moeten de gebouwen die in de samenleving herinneringen aan het verleden oproepen, opgenomen worden als erfgoed door de wetenschap en overheid? Of zijn deze gebouwen te 'allegaars' om de erfgoedstatus te verkrijgen? De hoofdvraag van deze scriptie luidt: 'Op welke manier waarderen de wetenschap, de overheid en de samenleving gebouwd erfgoed en in hoeverre zitten hier verschillen en overeenkomsten in?'

¹ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentenregister, Monumentnummer 514451 – watertoren.

² Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentenregister, Monumentnummer 47085 – Blauwkapel, Complexnummer 514431 – Fort de Klop en Complexnummer 514438 – Fort de Gagel.

Er zijn tal van werkwoorden voor de komma van de zin ‘Ik denk, dus ik ben’ te plaatsen, maar in deze scriptie zal ‘herinneren’ centraal staan.³ Nu lijkt dit een logisch werkwoord bij de studie geschiedenis, maar de herinnering is pas enkele decennia een belangrijk onderdeel van het vak geschiedenis. Van 1984 tot 1992 publiceerde Pierre Nora de boekwerken *Lieux de Mémoire*. De term, die zich in het Nederlands het beste vertaalt met herinneringsplaatsen, of ‘herinneringsboeien’ zoals Willem Frijhoff het noemt, ontleent Nora aan *The Art of Memory* van Frances Yates en *The collective Memory* van Maurice Halbwachs.⁴ Nora gebruikt de term voor geografische plaatsen, historische figuren, monumenten en gebouwen, literatuur en symbolen die de collectieve identiteit bepaalden en nog steeds bepalen.⁵ In deze scriptie zullen de citaten en termen afkomstig zijn uit de naar het Engels vertaalde boeken *Realms of Memory* en *The collective Memory*.

Waarom zijn deze herinneringsplaatsen zo interessant voor deze scriptie? Omdat er een discrepantie bestaat tussen de functionalistische manier van erfgoed bewaren en de romantische manier van erfgoed beleven. De herinnering is cruciaal voor de beleving van erfgoed. Volgens David Lowenthal is het doel van de erfgoedcultus ‘not that the public should learn something but that they should *become* something.’⁶

De overheid heeft een zeer uitgebreid scala aan monumenten in kaart gebracht en dit jaar zal daar weer een overzicht van gepubliceerd worden. De verschillende visies op de waardering van erfgoed (vanuit de wetenschap, de overheid en het publiek) wil ik onder de loep nemen en overwegen of de overheid de herinneringscultuur zou moeten opnemen in haar waardering van erfgoed.

Als eerste zullen de casussen uit de wijk Overvecht kort beschreven worden. In hoofdstuk 2 wordt vanuit een historiografische studie duidelijk op welke manier de wetenschap erfgoed waardeert. Hoofdstuk 3 gaat in op de publiekswaardering van erfgoed en de theorie van Pierre Nora. In hoofdstuk 4 wordt beschreven hoe de overheid erfgoed waardeert en beschrijft. Uiteindelijk wordt hoofdstuk 5 gewijd aan een analyse van de verschillende visies op erfgoed waarbij gezocht wordt naar een wetenschappelijke theorie die gebruikt kan worden door de overheid en aansluit bij de behoeften van de samenleving.

³ Willem Frijhoff, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen 2011) 9.

⁴ Pierre Nora, *Realms of Memory. The construction of the French past, part 1 ‘conflicts and divisions’*, (New York 1996) ix.

⁵ Nora, *Realms of Memory*, x.

⁶ Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 10.

Hoofdstuk 1. Overvecht, een wijk met geschiedenis

Inleiding

Wat maakt de wijk Overvecht in Utrecht zo interessant? Niet alleen de monumentale forten en een watertoren, maar ook de typische jaren zestig bouwstijl kenmerkt de wijk. Hoewel alleen de forten De Klop, De Gagel en Blauwkapel en de watertoren als monumentale gebouwen zijn bestempeld, kunnen de flatgebouwen uit de wijk zelf ook als monument worden gezien. Op 17 april werd een oproep van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap geplaatst om het jongste erfgoed (uit de periode 1959-1965) voor te dragen om opgenomen te worden in het monumentenregister. De typische flatgebouwen uit de jaren '60 van Overvecht zouden op deze lijst kunnen staan, maar ze zijn momenteel nog niet voorgedragen.⁷

‘Dat is zo: ik ben een Overvechter, een Utrechter. [...] Hier ben ik opgegroeid, dit is mijn thuisfront. Dit is de grond waarop ik mijn jeugd heb doorgebracht, waar ik naar school gegaan ben, waar ik mijn eerste echte baan had, waar ik mijn eerste zoen gehad heb, waar mijn vader veel te jong overleden is... Op deze stenen heb ik mijn knieën geschaafd, en onder deze hemel ben ik vaker dan ik wilde op de fiets zo ongenadig nat geregend. Dit is thuis.’

‘En dat is ook het gevoel wat mij altijd weer overvalt als we in de auto de A27 afrijden naar beneden toe, langs het Tuincentrum af en ik de skyline van Overvecht in al zijn vertrouwde contouren zich weer voor mij uit zie strekken. Zo’n klein vonkje van blijdschap dat mij dan weer doet glimlachen. Een ieder ander zou het misschien belachelijk vinden, maar voor mij straalt er iets heel vertrouwd uit de, ogenschijnlijk o zo saaie, grote vierkante grindplaten waar de zijkanten van de 10-hoogflats uit bestaan.’⁸

In een bundel die ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de wijk is verschenen, vertelt een inwoner hoe het er aan toe ging toen ze in 1965 in Overvecht kwam wonen. Haar vierjarige zoontje speelde tussen de hijskranen en balanceerde op het randje van het balkon. De herinneringen aan die eerste jaren van haar zoon zijn gesitueerd in een wijk in opkomst.⁹ Een andere vrouw vertelt over haar belevingen toen ze in 1963 in de wijk kwam wonen. ‘We waren echte pioniers[,] alles moest nog op gang komen.’ Ze beschrijft haar herinneringen aan de wijk en aan het Fort Blauwkapel: ‘Op het pleintje naast de winkels (het is er nog steeds) hebben onze kinderen leren schaatsen[,] later op het fort bij blauwkapel.’ Een gevoel van

⁷ E-mail van Mathijs Witte van de Bond Heemschut (20-06-2010).

⁸ Stichting 50 jaar Overvecht, *50 jaar Overvecht. Door de ogen van oudere en jonge bewoners* (Utrecht 2011) Tekst van Kim Lamers – van der Horst.

⁹ Stichting 50 jaar Overvecht, *50 jaar Overvecht*. Tekst van Janny Huisman.

nostalgie komt naar boven wanneer ze vertelt over de buurtbewoners: ‘Net als in een dorp je (sic) was [je] op elkaar aangewezen[,] zo leerde je ook de mensen kennen. Ik heb dit altijd gewaardeerd.’¹⁰ Een andere buurtbewoner schrijft: ‘Je kunt mij wel uit Overvecht halen, maar Overvecht nooit uit mij.’¹¹

Deze nostalgische gevoelens aan die tijd zijn gekoppeld aan herinneringen aan verschillende gebouwen, zoals de flatgebouwen en fort Blauwkapel. In de volgende paragrafen wordt kort beschreven wat de geschiedenis van deze gebouwen is.

Forten

In de zeventiende eeuw werd een waterlinie aangelegd om Hollandse steden te versterken en tussenliggende gebieden te beschermen. In tijden van oorlog konden stukken land onder water worden gezet om te voorkomen dat de vijand kon oprukken. Na de Franse tijd werd de Nieuwe Hollandse Waterlinie aangelegd waardoor Utrecht binnen een beschermd gebied lag. Tussen 1816 en 1824 werden Fort de Klop, Fort de Gagel en Fort Blauwkapel aangelegd om belangrijke punten in het landschap te verdedigen. Omdat de militaire ontwikkelingen erg snel gingen, waren de forten al snel verouderd. Tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog werden ze nog voor korte tijd in gebruik genomen, maar vanaf de jaren '60 werden de meeste forten van hun militaire functie ontheven.¹² Deze forten vormen tegenwoordig de grenzen van de wijk Overvecht.

Tegenwoordig worden veel forten gebruikt als verenigingshuis. De gemeente Utrecht, als eigenaar van de forten, wil de linie een nieuwe toeristische bestemming geven. In 2001 is de hele waterlinie voorgedragen voor de Werelderfgoedlijst. Fort Blauwkapel is al in 1967 voorgedragen als rijksmonument, Fort de Klop en Fort de Gagel zijn beide opgenomen in 2001. De waterlinie wordt vanuit de overheid gewaardeerd vanwege de cultuurhistorische waarde, de militaire geschiedenis en de natuur die er rond de forten is ontstaan.¹³

Watertoren

In 1935 werd aan de Anthoniedijk een watertoren gebouwd. De opdrachtgever was de gemeente Maartensdijk. In die tijd was het gebied rondom de watertoren nog geen eigendom van de gemeente Utrecht. De gemeente Maartensdijk wilde de bevolking van de nieuwe wijk Tuindorp van drinkwater voorzien en dus werd er in crisistijd een werkvoorzieningsproject

¹⁰ Stichting 50 jaar Overvecht, *50 jaar Overvecht*. Tekst van Janny van Hoorn – Plooy.

¹¹ Ibidem, Tekst van Kim Lamers – van der Horst.

¹² Mieke Heurneman en Bettina van Santen, *De Utrechtse wijken. Overvecht* (Utrecht 2002) 19-21.

¹³ Heurneman, *De Utrechtse wijken. Overvecht*, 21-23. Monumentenregister 47085, 514431, 514438.

gestart waarbij de watertoren werd gebouwd. De architect was J.L. Pateer. De watertoren werd in de Amsterdamse Schoolstijl ontworpen en is daarmee een toonbeeld van de Nederlandse architectuur geworden.¹⁴

Sinds 2001 is de watertoren opgenomen als rijksmonument. De overheid waardeert dit gebouw vanwege de architectuurhistorische, cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarde.¹⁵ Voor de Overvechters is de watertoren een bekende *landmark*. De gemeente onderzoekt momenteel de mogelijkheden om een nieuwe bestemming voor het gebouw te ontwikkelen omdat het geen functie meer heeft. Vanuit de denktank ‘Sociale Cohesie’ komt de wens om de watertoren een icoon van de wijk te laten zijn.¹⁶

Hoogbouw in de nieuwe wijk

Tussen 1850 en 1917 verdrievoudigde het inwoneraantal van Utrecht. Vele duizenden mensen huisden in krottenwoningen omdat de woningnood groot was. Door de Woningwet van 1901 verbeterde de situatie enigszins omdat er subsidie kwam voor de bouw van nieuwe woningen. De wet verplichtte de gemeente ook om bij de bouw van een nieuwe wijk eerst een stedenbouwkundig plan te presenteren. Ondanks deze verbeteringen was Utrecht binnen de gemeentegrenzen al voor de Tweede Wereldoorlog helemaal volgebouwd en bleef de woningnood bestaan. Er werd gezocht naar uitbreiding, maar dit was niet zo makkelijk vanwege de Nieuwe Hollandse Waterlinie die beschermd moest blijven.¹⁷

In de jaren '50 kocht Utrecht gemeentegrond van onder andere Maartensdijk aan. In 1954 kreeg Utrecht toestemming om met de bouw van Overvecht te beginnen terwijl er nog geen bestemmingsplan aanwezig was.¹⁸ Overvecht werd gebouwd op een zandvlakte, een schone lei, waar geen landschapselementen meer aanwezig waren. Bij de start van de bouw werden – op de forten en de watertoren na – alle sporen uit het verleden, zoals oude landwegen, verkavelingspatronen en waterlopen, gewist. De wijk was een *tabula rasa*.¹⁹ Architect Constant Hanekroot vond dat de plannen voor de bouw van de wijk te snel waren doorgevoerd en dat het idee niet ‘gerijpt’ had. Hij vond het jammer dat de straten niet gericht waren op *landmarken* zoals de domtoren.²⁰

¹⁴ Heurneman, *De Utrechtse wijken. Overvecht*, 32.

¹⁵ Monumentenregister 514451.

¹⁶ Denktank Sociale Cohesie, flyer ‘Denk mee over een nieuwe bestemming voor de Watertoren’, (Utrecht 2011).

¹⁷ Heurneman, *De Utrechtse wijken. Overvecht*, 9.

¹⁸ *Ibidem*, 10.

¹⁹ Kees Volkers, Anton Rosmüller, *Wandelen buiten de binnenstad van Utrecht* (Kampen 2008) 98.

²⁰ Catja Edens (ed.), *Kijken naar Overvecht. De naoorlogse woonwijk anders in beeld gebracht* (Alkmaar 2011) 18.

De verantwoordelijke stedenbouwkundigen waren W. Wissing en K.F.G. Spruit. De wijk werd opgezet vanuit een wijkgedachte, een typisch product van de naoorlogse stedenbouw. Het idee hierachter was dat er een structuur in de wanorde van de Nederlandse maatschappij na de Tweede Wereldoorlog moest komen. De samenleving werd ingedeeld in verschillende niveaus en ieder had zijn eigen plek in de ordening. Centraal stonden eenheid en gemeenschap. Vanuit het ‘Nieuwe Bouwen’ streefden de architecten naar ‘licht en lucht’ en een scheiding van werken en wonen. De architecten hielden de ideale gezinssituatie voor ogen, zoals kenmerkend was voor de jaren ’60. De vader was de kostwinner en de moeder de huisvrouw. Door dit ideaalbeeld schoten standaardhuizen of ‘keuzeplanwoningen’ als paddenstoelen uit de grond.

Ten westen van Park de Gagel werden in 1969 ‘eksperimentele woningen’ gebouwd. De woningen werden aangeduid als ‘etaazjewoningen’. Het project was erg vernieuwend en er kwam zelfs extra subsidie uit Den Haag. Het gemeenschappelijke karakter van de communebouw kan gezien worden als de ambitie voor heel Overvecht in het klein. Net als andere naoorlogse wijken, lijkt Overvecht het resultaat van een enigszins naïef geloof in een maakbare en betere samenleving.²¹

In het eerste kwartaal van 2012 konden gebouwen uit de periode 1959-1965 door iedereen voorgedragen worden om te worden opgenomen in de lijst met monumenten. In de monumentenwet van 1988 stond beschreven dat gebouwen minimaal 50 jaar oud moeten zijn om te worden beschermd als monument, maar sinds 1 januari 2012 geldt deze regel niet meer.²² De flatgebouwen in Overvecht voldoen aan de 50-jarengrens en zouden op de lijst kunnen staan. Na contact met de Bond Heemschut blijkt dat er (nog) geen gebouwen uit Overvecht zijn voorgedragen.²³ Komt dit door een gebrek aan de waardering van de woningen of ontbreekt de verbindende schakel tussen de herinneringswaarde van de inwoners en het monumentenregister van de overheid?

²¹ Edens, *Kijken naar Overvecht*, 22, 26, 28.

²² Monumentenwet van 23 december 1988. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ‘Wetgevingsoverleg modernisering monumentenzorg’ (versie 11 februari 2011), <http://www.cultureelerfgoed.nl/node/1668/> (17-08-2012).

²³ E-mail van Mathijs Witte van de Bond Heemschut.

Hoofdstuk 2. De wetenschap

Inleiding

De wetenschap²⁴ bestaat niet. De wetenschap als geheel bestaat niet, en de vooroordelen dat de wetenschap objectief en feitelijk is, kloppen ook niet. Vanuit het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI) schrijft Paul Wouters dat bij de hiërarchie van de wetenschapsgebieden, de geschiedschrijving en de sociale wetenschappen ergens onderaan de ladder te vinden zijn. Volgens hem hebben deze wetenschappen minder harde resultaten dan de natuur- en wiskunde. Daarentegen zijn de sociale en geesteswetenschappen meer maatschappelijk relevant en van grotere invloed op het culturele klimaat dan de natuurwetenschappen.²⁵ Juist deze maatschappelijke relevantie maakt geschiedenis tot een breed gedragen discipline.

In de wetenschapsfilosofie zijn er verschillende inzichten in de betrouwbaarheid van de wetenschap. De wetenschapsfilosoof Karl Popper verdedigde het standpunt dat de wetenschap gebaseerd moet zijn op gecontroleerde empirische waarnemingen door zijn inzichten in de hypothesevorming en falsifieerbaarheid van onderzoeken.²⁶ De veronderstelling dat wetenschap feitelijk en objectief is, is te weerleggen door de zogenaamde ‘Duhem-Quine-stelling’ uit de late 19^e eeuw. De schrijvers van deze stelling gaan er van uit dat elke wetenschappelijke keuze gebaseerd is op een sociaal proces waardoor het onmogelijk is om objectieve keuzes te maken, zowel bij de hypothese als bij de interpretatie van ‘feiten’.²⁷

Het debat tussen de natuur- en geesteswetenschappen wil ik hier laten rusten en me richten op het kennisdoel van de geschiedbeoefening: het ‘invoelend begrijpen van menselijke motieven en handelingen.’, zoals de historicus Ed Jonker het beschrijft.²⁸ Met de wetenschap bedoel ik in deze scriptie de geschiedwetenschap. Ik ben me er van bewust dat de geschiedwetenschap geen afzonderlijke entiteit is, zo staan ook de overheid en de samenleving niet op zichzelf. De wetenschap wordt beïnvloed door maatschappelijke impulsen en politieke machten. De overheid maakt gebruik van wetenschappelijke inzichten,

²⁴ ‘Het weten; kennis; het geheel van kennis en de manieren om die te verwerven: natuurwetenschappen; sociale wetenschappen’. Volgens het lemma ‘wetenschap’ in Johan Hendrik van Dale, *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (Utrecht 2005).

²⁵ Paul Wouters, ‘Het einde van een stabiele hiërarchie?’, *Hypothese* (maart 1997) 6-8.

²⁶ Ed Jonker, *Ordentelijke geschiedenis. Herinnering, ethiek en geschiedwetenschap* (Utrecht 2008) 6.

²⁷ Thomas Lepeltier, ‘Was Pierre Duhem a precursor of postmodernism?’, *Angelaki. Journal of the theoretical humanities* 2 (2005) 31.

²⁸ Jonker, *Ordentelijke geschiedenis*, 7.

beoogt in dienst te staan van de samenleving, maar wordt beïnvloed door het politieke spel. Dit in ogenschouw nemende, zal ik toch proberen om te beschrijven welke waardering ‘de wetenschap’ van erfgoed heeft. In de hoofdstukken 2, 3 en 4 worden de entiteiten zoveel als mogelijk afzonderlijk behandeld. Ten slotte zal in hoofdstuk 5 blijken dat ze niet los van elkaar staan en dat dit onderscheid dus ook niet volledig opgaat. De waardering van erfgoed is niet op te delen in drie verschillende invalshoeken, maar wordt gevormd door een samenspel van visies.

De ontwikkeling van de geschiedwetenschap

De Renaissance wordt vaak in één adem genoemd met het ontstaan van een modern historisch bewustzijn. De historicus Paul Oskar Kristeller noemt de humanisten uit de Renaissance als de voorgangers van de moderne historici.²⁹ Geschiedenis werd onder meer beschouwd als een kunst waarin een geleerd persoon zich zou moeten verdiepen om een fundament te vormen voor zijn overige kennis. De technieken van de moderne historicus komen volgens de historicus Paula Findlen voort uit de basis die in de Renaissance is gelegd. Hierbij kun je denken aan bronnenonderzoek, bronnenkritiek, het verzamelen en organiseren van bronnen en ten slotte het aanvoeren van bronnen als bewijs.³⁰

De antiquarische of erudiete geschiedenis richtte zich op het verzamelen en bewaren van elk soort overblijfsel uit het verleden. Deze vorm van geschiedbehandeling, of ‘erfgoedzorg’, bleef ook na de Renaissance leidinggevend.³¹ Deze manier van omgaan met de geschiedenis geldt nu nog steeds als leidinggevend. De lijst van monumenten kan echter niet oneindig zijn. De historicus Rob van der Laarse omschrijft het als volgt: ‘Erfgoed ontstaat echter niet alléén door verzamelen, bewaren en conserveren, maar veronderstelt een actieve overdracht en betekenisgeving.’³² Deze overdracht en betekenisgeving wordt steeds belangrijker bij de ontwikkeling van geschiedenis naar erfgoedzorg.

Professionalisering

Het streven naar objectiviteit binnen de geschiedenis heeft zijn basis in de Renaissance, maar is pas echt gaan leven door de Duitse historicus Leopold von Ranke. Met zijn uitspraak ‘bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen’, streefde hij naar objectiviteit binnen de (romantisch-

²⁹ Lloyd Kramer en Sarah Maza, *A companion to Western historical thought* (Malden, Oxford etc. 2008) 101.

³⁰ Kramer en Maza, *A companion to Western historical thought*, 112-117.

³¹ *Ibidem*, 125.

³² Van der Laarse, *Bezeten van vroeger*, 8.

nationalistische) geschiedschrijving.³³ Dit streven is in de praktijk uiteraard erg lastig en volgens de Duhem-Quine-stelling zelfs onhaalbaar. De schrijfstijl was volgens de historicus Thomas Baker onder de historici van de negentiende eeuw aan een roman gelijk. Ze wilden ‘Grand Narratives’ schrijven, die makkelijk te lezen waren, de ideeën van de tijd weergaven en op enkele primaire bronnen gebaseerd waren.³⁴ Historici zoals Heinrich von Sybel, een leerling van Ranke, gaven openlijk toe dat alle geschiedenis gekleurd was door de politieke overtuiging van de historicus die het werk schreef.³⁵

De historische beweging van de negentiende eeuw was na de wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw de belangrijkste beweging die onze moderne mentaliteit heeft gevormd. De geschiedschrijving werd geprofessionaliseerd. Deze professionalisering nam met zich mee dat de geschiedenis toegankelijker werd voor het grote publiek.³⁶ Vanuit deze professionalisering zijn er veel verschillende stromingen binnen de geschiedwetenschap geweest. Zo was er de *Annales*, de sociale geschiedenis, de microgeschiedenis, de *cultural turn* en misschien komt er in de 21^e eeuw wel de *emotional turn*.³⁷ Het reikt nu te ver om deze stromingen allemaal te behandelen. Wat voor deze scriptie van belang is, is dat er vanwege de professionalisering van de geschiedwetenschap een discrepantie is ontstaan tussen de erfgoedbenadering die gebaseerd is op de herinneringscultuur en de geschiedwetenschap die gebaseerd is op ‘feiten’. In de volgende paragraaf zal ik verder ingaan op deze tweedeling, vanuit de visie van de geschiedwetenschap.

Wetenschappelijke stromingen met aandacht voor de samenleving

Al eerder is beschreven dat geschiedwetenschap streefde naar objectiviteit, maar dat deze objectiviteit niet bestaat. Dit is onder andere bewezen door de Duhem-Quine-stelling. Een postmoderne vraag is of de geschiedenis wel bestaat, of er wel een werkelijkheid en (volgens Nietzsche) waarheid is. De postmoderne fragmentatie van het denken over geschiedenis biedt ruimte voor de erfgoedvisie. Omdat erfgoed een brug slaat tussen het heden en het verleden, een interpretatie van het verleden is en een betekenis krijgt vanuit verschillende visies, sluit het goed aan bij de postmoderne opvattingen over het verleden.

Vanuit de wetenschap zijn er een aantal stromingen die de meer selectieve en interpretatieve invulling van de geschiedenis onderschrijven. Vanuit het postmodernisme is er

³³ Kramer en Maza, *A companion to Western historical thought*, 167-168.

³⁴ Ibidem, 188.

³⁵ Ibidem, 235.

³⁶ Ibidem, 225.

³⁷ Hendrik Henrichs, ‘Historisch denken of het verleden beleven. Public History en musea’, *Levend Erfgoed 2* (2009) 16.

ruimte ontstaan voor de betekenisgeving van erfgoed. De sociale wetenschappen besteden meer aandacht voor het ahistorische, toekomstgerichte Amerikaanse functionalisme.³⁸ Vanuit het poststructuralisme en de discoursanalyse beschrijft de historicus Hayden White de narratieve structuur van de geschiedenis. Hiermee verzet hij zich tegen de ouderwetse benadering van de ‘objectieve’ geschiedenis. Hayden White, Owen Flanagan en Mark Freeman proberen een antwoord te vinden op de vraag of het leven een samenloop van ervaringen is of dat het geordend is in de vorm van een narratief. Hayden White schrijft: ‘We do not live stories, even if we give our lives meaning by retrospectively casting them in the form of stories.’³⁹ Owen Flanagan schrijft: ‘... we require that there be narrative connectedness from the first-person point of view, that I be able to tell some sort of coherent story about my life’.⁴⁰ Volgens Mark Freeman is het narratief de bron van identiteit.⁴¹ Vanuit deze narratieve structuur worden herinneringen verbonden in een geschiedenisverhaal.

De geschiedenisverhalen zijn vanaf de jaren '70 bestsellers. In de jaren '80 en '90 is er een groeiende historische belangstelling voor de collectieve herinnering en het cultureel erfgoed.⁴² De Franse historicus Pierre Nora beschrijft de *lieux de mémoire*, de herinneringsplaatsen, die vanuit de samenleving zijn ontstaan. Nora gaat nog een stapje verder door het publiek een centrale rol te geven bij de invulling van erfgoed. Pim den Boer schrijft: ‘Herinnering is ‘hot’.’ en er is volgens hem sprake van een *memory boom*. Hij schrijft dat veel historici recentelijk de herinnering als belangrijk facet van de geschiedenis bestuderen. Volgens de Britse historicus Jay Winter komt deze herinneringsopleving door het grote aantal slachtoffers uit de Eerste Wereldoorlog. Den Boer beargumenteert dat de herinneringscultuur veel ouder is, zo oud als de geschiedenis van de mens.⁴³ Omdat deze theorie verder ingaat op de rol van het publiek, wordt dit verder uitgewerkt in hoofdstuk 3.

History vs. Heritage

‘Erfgoed: representeren van (im)materiële symbolen of objecten om een continuïteit tussen verleden, heden en toekomst te suggereren.’⁴⁴

³⁸ Pim den Boer, ‘Geschiedenis, herinnering en “lieux de mémoire”’, in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 40.

³⁹ Hayden White, *Tropics of discourse: essays in cultural criticism* (Baltimore 1982) 90.

⁴⁰ Owen J. Flanagan, *Self expressions: mind, morals and the meaning of life* (New York 1996) 65.

⁴¹ Mark Freeman, ‘From substance to story. Narrative, identity, and the reconstruction of the self’, in: Brockmeier en Carbaugh (ed.), *Narrative and Identity* (Amsterdam 2001) 294-296.

⁴² Den Boer, ‘Geschiedenis, herinnering en “lieux de mémoire”’, 41.

⁴³ *Ibidem*, 45-46.

⁴⁴ Citaat van dr. H. Henrichs tijdens het college van 17-10-2011 aan de Universiteit Utrecht.

De cultuur verandert en de historische cultuur verandert mee. Van ratio naar emotie, van kennis naar beleving, van geschiedwetenschap naar erfgoed. Het verleden staat tegenwoordig in dienst van de beleving, de identificatie en *public history*.⁴⁵ David Lowenthal beschrijft het verschil tussen erfgoed en geschiedenis als volgt: ‘In fact, heritage is not history at all; while it borrows from and enlivens historical study, heritage is not an inquiry into the past but a celebration of it, not an effort to know what actually happened but a profession of faith in a past tailored to present-day purposes.’⁴⁶ Lowenthal beschrijft hier de meest cruciale verschillen tussen erfgoed en geschiedenis. Waar geschiedenis een wetenschappelijke benadering van het verleden is, geeft erfgoed betekenis aan dit verleden. Deze betekenis ontstaat uit de persoonlijke band met het verleden vanwege de relevantie voor het heden.

Deze erfgoedbenadering is geen chronologische en feitelijke opsomming van het verleden. De erfgoedvisie van Lowenthal staat lijnrecht tegenover het objectiviteitstreven van Ranke. Sommige gebeurtenissen uit het verleden maken minder indruk, geven minder *celebration* dan andere gebeurtenissen. Niet elk facet uit de geschiedenis behoort tot het erfgoed. Zoals de herinnering selectief is, is erfgoed ook selectief. Niet alle gebeurtenissen blijven in het geheugen gegrift staan, en niet alle oude gebouwen worden als monument aangewezen.

Vanuit de wetenschappelijke visie is deze niet-chronologische en niet-feitelijke benadering van het verleden geen (traditionele) geschiedwetenschap zoals het in de negentiende eeuw werd geprofessionaliseerd. Er is dan ook veel kritiek vanuit de geschiedwetenschap op de erfgoedvisie. Zo beschrijven historici publieksgeschiedenis als irrationeel, onkritisch en beïnvloedbaar voor politieke doeleinden.⁴⁷

Het belang van de geschiedenis voor de erfgoedbeleving

Veel academische historici onderschrijven het belang van de geschiedwetenschap voor het publiek. Volgens de historicus John Tosh is het historisch denken erg belangrijk voor het bevorderen van een kritische instelling bij burgers.⁴⁸ Dit aspect van de wetenschap is van groot belang voor het historisch bewustzijn van het publiek. Niet alleen de kritische wetenschappelijke benadering van het verleden is nuttig voor de maatschappij, maar ook de herinnering krijgt een betekenis. Historici zien zichzelf graag als de hoeders van de

⁴⁵ Henrichs, ‘Historisch denken of het verleden beleven’, 15.

⁴⁶ David Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 1998) x.

⁴⁷ Jonker, *Ordentelijke geschiedenis*, 10.

⁴⁸ John Tosh, *Why history matters*, (Basingstoke, Hampshire etc. 2008) iix.

herinnering.⁴⁹ Enerzijds biedt dit historisch bewustzijn het publiek een kritische blik op het verleden, anderzijds biedt het een mogelijkheid tot een debat over de keuzes die de overheid maakt.⁵⁰ Niet alleen de kritische wetenschappelijke benadering van het verleden is nuttig voor de maatschappij, maar ook de herinnering krijgt een betekenis. Historici zien zichzelf graag als de hoeders van de herinnering. Hierdoor is het bijvoorbeeld mogelijk dat de inwoners van Overvecht nadenken of ze de watertoren een goed gekozen monument vinden, en of de flatgebouwen uit de jaren zestig ook aan het monumentenregister toegevoegd moeten worden.

Conclusie

Het verschil tussen erfgoed en geschiedenis is door de professionalisering van de geschiedenis geproblematiseerd. Vanuit de professionele geschiedschrijving is de ogenschijnlijke binaire tegenstelling op de spit gedreven. Deze tegenstelling tussen ‘objectief’ en ‘subjectief’ is echter niet gegrond. In de volgende hoofdstukken zal blijken dat het onderscheid tussen wetenschap en samenleving niet zo absoluut is als historici soms doen geloven.

⁴⁹ Ed Jonker, *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis* (Assen 2007) 67.

⁵⁰ Henrichs, ‘Historisch denken of het verleden beleven’, 18.

Hoofdstuk 3. De samenleving

Inleiding

Met de samenleving⁵¹ worden de mensen bedoeld die geen onderdeel uitmaken van de wetenschap of de overheid. Met andere woorden: het gewone volk en in deze scriptie: de Overvechters. In principe behoren wetenschappers en ambtenaren ook bij de samenleving, maar om een zekere discrepantie tussen deze drie invalshoeken te onderzoeken, worden zij in deze studie uitgesloten. Dit onderscheid is niet altijd duidelijk te maken omdat de samenleving onderhevig is aan invloed vanuit de overheid, de wetenschap, maar bijvoorbeeld ook vanuit de media, de kerk et cetera. Daarom zal deze definitie een richtlijn zijn.

Gregory Ashworth beschrijft dat mensen zich steeds meer bewust zijn van erfgoed. Ze willen dit 'eigen' erfgoed verzamelen en bewaren. Hij schrijft: 'People are defending what they see as their own heritage, which sometimes equates to the ideas of academics and of governments, but frequently does not.'⁵² Ashworth benoemt hier de discrepanties tussen de waardering van erfgoed door de samenleving enerzijds en de wetenschap en overheid anderzijds. Hij schrijft verder dat de overheid zich vooral richt op gebouwd erfgoed, maar zijn definitie van erfgoed ('Heritage is whatever people want to conserve, preserve, protect or collect ...') verruimt deze benadering tot bijna alles. Deze ruime definitie maakt het bewaren van erfgoed problematisch. Wanneer dingen (gebouwen, foto's, objecten) gezien worden als symbolen ter representatie van het erfgoed, kunnen ze effectief bewaard blijven. Deze symbolen doen mensen herinneren aan een tijdperk, een gebeurtenis of een bevolkingsgroep.⁵³

De herinnering

In het vorige hoofdstuk werd beschreven op welke manier de geschiedenis in de loop van de eeuwen geprofessionaliseerd is. Deze wetenschappelijke manier van omgaan met het verleden is niet vanzelfsprekend. Pierre Nora beschrijft dat er voorheen een herinneringscultuur (*milieux de mémoire*) was waardoor het verleden een dynamische verbinding met het heden had. Vanwege de globalisering, democratisering en de opkomst van de massacultuur,

⁵¹ 'Het geheel van de met elkaar verkerende mensen; maatschappij'. Volgens het lemma 'Samenleving' in Van Dale, *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*.

⁵² Gregory Ashworth, *European Heritage Planning and Management* (Exeter, Oregon 1999) 4.

⁵³ Ashworth, *European Heritage*, 10-11.

verdwijnt deze herinneringscultuur geleidelijk.⁵⁴ Nora problematiseert het verschil tussen de herinnering en de geschiedenis. Hij noemt het een fundamentele oppositie. Hij schrijft: 'Memory is life, always embodied in living societies [...]'. 'History, on the other hand, is the reconstruction, always problematic and incomplete, of what no longer is.'⁵⁵ De herinnering is de omgang met het verleden in de sociale ruimte, in tegenstelling tot de statische geschiedenis. Door het verlies van de herinneringscultuur gaat de verbinding en de identificatie van de samenleving verloren.⁵⁶

Pierre Nora schreef in de jaren '80 een geschiedenis van de Franse natie aan de hand van herinneringsplaatsen. Zijn werk toont aan dat gemeenschappen door herinneringen aan elkaar verbonden worden en dat herinneringen sociale identiteiten creëren. Nora ontleent zijn term *lieu de mémoire* aan Frances Yates' *The Art of Memory* en Maurice Halbwachs' *The collective Memory* (Les Cadres sociaux de la mémoire). Het begrip herinneringsplaatsen komt van de retorische traditie van Cicero en Quintilian, toen er werd gesproken over 'loci memoriae'. Nora gebruikt de term voor geografische plaatsen, historische figuren, monumenten en gebouwen, literatuur, symbolen etc.⁵⁷ Zijn definitie luidt: 'a *lieu de mémoire* is any significant entity, whether material or nonmaterial in nature, which by dint of human will or the work of time has become a symbolic element of the memorial heritage of any community (in this case, the French community).'⁵⁸

Nora verenigt materiële realiteit met ideeën en herinneringen. Samen structureren ze volgens hem de Franse nationale identiteit. In het voorwoord van *Realms of Memory* schrijft Lawrence D. Kritzman dat een plaats een pluriforme betekenis kan hebben. Hij schrijft: 'Indeed, a "realm of memory" is a polyreferential entity that can draw on a multiplicity of cultural myths that are appropriated for different ideological or political purposes.'⁵⁹ Een plaats kan dus verschillende betekenissen hebben, zoals Ashworth met zijn erfgoeddefinitie beschreef. Voor de rijksoverheid is de watertoren van Overvecht een monumentaal pand vanwege de architectuur en de bijzondere geschiedenis. De watertoren was namelijk eerst in het bezit van de gemeente Maartensdijk en werd daarna geïncorporeerd in de nieuwe plannen van de wijk Overvecht. Voor veel Overvechters is de watertoren juist een wijksymbool, een authentieke bron van erfgoed binnen de wijk. De waardering van het erfgoed bepaalt de

⁵⁴ Nora, *Realms of memory*, 1. Pierre Nora, 'Between Memory and History: *Les Lieux de Mémoire*', *Representations* 26 (1989) 7.

⁵⁵ Nora, *Realms of memory*, 3.

⁵⁶ *Ibidem*, 4.

⁵⁷ *Ibidem*, ix-x.

⁵⁸ *Ibidem*, xvii.

⁵⁹ *Ibidem*, x.

betekenis er van. Deze betekenis kan vanuit verschillende herinneringen vorm krijgen. De Overvechters die hun verhaal vertellen in de bundel *50 jaar Overvecht*, beschrijven hun persoonlijke geschiedenis aan de hand van hun herinneringen aan de wijk en de flatgebouwen. In het volgende hoofdstuk (De overheid) wordt het onderscheid tussen de individuele herinneringen en het collectieve geheugen beschreven.

Willem Frijhoff omschrijft de herinnering aan de hand van het begrip ‘toe-eigening’. Hij schrijft: ‘... herinneren is de vorm waarin individuele personen, afzonderlijke groepen en welomschreven gemeenschappen zich de sporen van het verleden als op henzelf betrokken toe-eigenen en ze zo tot hun eigen, geleefde geschiedenis maken.’⁶⁰ Frijhoff beschrijft hier dat verschillende individuen en groepen erfgoed op een andere manier kunnen waarderen en benadrukt hiermee nogmaals de erfgoeddefinitie van Ashworth.

Alledaagse geschiedenis

Volgens Émile Durkheim houden mensen herinneringen in stand vanwege de sociale cohesie, morele normen en continuïteit. Mensen houden herinneringen in ere om trouw te blijven aan het verleden, ‘pour rester fidèle au passé, pour garder à la collectivité sa physionomie morale.’⁶¹ Deze herinneringen hoeven niet te zijn gerelateerd aan grote gebeurtenissen of belangrijke gebouwen, maar kunnen juist bestaan uit kleine details van het dagelijks leven. Nora schrijft: ‘We study the everyday life of the past because we want to return to a slower-paced, more savory existence, ...’⁶² Het gevoel dat het verleden uit onze handen glipt en dat vroeger alles beter was, komt door het verlies van de herinneringscultuur. Vanuit de ‘vijf-voor-twaalf-gedachte’ wordt erfgoed op het laatste nippertje gered van de ondergang. Het gevaar hierbij is dat herinneringen worden vastgelegd in herinneringsplaatsen terwijl ze niet spontaan zijn ontstaan, maar door de overheid zijn gefixeerd.

Bij de bouw van de wijk werd uitgegaan van een wijkgedachte, een eenheid van een gemeenschap en een structuur na een tijd van wanorde. Deze wijkgedachte wordt beschreven aan de hand van herinneringen in de jaren ’60 in het boekje ‘50 jaar Overvecht’. Verschillende mensen vertellen in dit boekje over hun belevingen uit de jaren ’60 toen zij de pioniers van Overvecht waren. Deze herinneringen zijn niet gebaseerd op grote gebeurtenissen en belangrijke gebouwen, maar op de dagelijkse belevingen van het gezin. Zo

⁶⁰ Frijhoff, *De mist van de geschiedenis*, 11.

⁶¹ Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie* (Parijs 1968) 530.

⁶² Nora, *Realms of memory*, 13.

vertelt Janny Huisman over haar zoontje die zijn speelgoedautootjes kwijtraakte door de zandbergen die tijdens de bouw ontstonden.⁶³

Deze verhalen zijn gebaseerd op persoonlijke herinneringen, op de eigen (micro-) familiegeschiedenis. Nora schrijft: ‘And from countless “microhistories” we take shards of the past and try to glue them together, in the hope that the history we reconstruct might seem more like the history we experience.’⁶⁴ In het boekje ‘50 jaar Overvecht’ zijn flarden van de herinneringen in een verhaalvorm opgeschreven. De herinneringen en verhalen uit het dagelijks leven kunnen gerekend worden tot het immaterieel erfgoed. Immaterieel erfgoed draait om levende (dynamische en telkens opnieuw geactualiseerde) tradities. De selectie en waardering van immaterieel erfgoed verloopt anders dan bij materieel erfgoed, stelt Ineke Strouken, directeur van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Volgens haar wordt immaterieel erfgoed pas gewaardeerd en krijgt het een betekenis als het wordt gedragen door de samenleving.⁶⁵

Het materiële erfgoed (zoals de forten, de watertoren en de flatgebouwen in Overvecht) wordt ook gewaardeerd vanuit de samenleving. De watertoren is bijvoorbeeld een symbool van de wijk geworden. Fort Blauwkapel was de plek waar de kinderen van Janny van Hoorn – Plooy leerden schaatsen. Deze verhalen en herinneringen vormen de basis van de waardering van (gebouwd) erfgoed vanuit de samenleving. Vanuit de wetenschap en de overheid wordt hier ook een stempel op gedrukt. Op welke manier de overheid bovenstaande theorieën toepast in haar beleid, zal in het volgende hoofdstuk beschreven worden.

Conclusie

In dit hoofdstuk is beschreven op welke manier de samenleving (de ‘gewone mensen’) omgaat/omgaan met het verleden. De *lieux de mémoire* van Pierre Nora laten zien dat herinneringen van groot belang zijn bij de beschrijving van het (nationale) verleden. Op welke manier individuele herinneringen overgaan in het collectieve geheugen wordt beschreven in het volgende hoofdstuk.

⁶³ Stichting 50 jaar Overvecht, *50 jaar Overvecht*, Tekst van Janny Huisman.

⁶⁴ Nora, *Realms of memory*, 13.

⁶⁵ Nadine Leloup, ‘De “Techniek” van het waarderen.’ Reader werkconferentie 18 november te Amersfoort, 14.

Hoofdstuk 4. De overheid

Inleiding

Met de overheid⁶⁶ worden hier de instanties die door het volk zijn aangesteld om zorg te dragen voor het behoud van het erfgoed bedoeld. In de praktijk hoort deze taak bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. In het verleden is de naam en het takenpakket van deze instelling vaak veranderd. Uit een zin van de doelstelling van de dienst blijkt dat de overheid nauw samenwerkt met andere overheidsorganen, de wetenschap en de praktijk. Een andere zin uit de doelstelling luidt: ‘Bij het meest waardevolle erfgoed van ons land zijn wij nauw betrokken bij de aanwijzing, het behoud, de duurzame ontwikkeling en het toegankelijk maken ervan.’⁶⁷ Wat is dit waardevolle erfgoed? En welk erfgoed vindt de overheid waardevol om te behouden? Wat de wetenschap waardevol vindt, kan in de ‘praktijk’ wel helemaal niet waardevol zijn. De duiding van erfgoed vanuit de overheid moet nader onderzocht worden om een antwoord op bovenstaande vragen te geven.

Waarden uit de wet

Wat wordt er door de overheid beschermd? Vanuit de verschillende sectoren worden er onder andere landschappen en (archeologische) monumenten beschermd, maar ook stads- en dorpsgezichten. In de wijk Overvecht is de watertoren in 2001 aangewezen als monument. In het monumentenregister staat de waardering van de watertoren omschreven als:

‘WTERTOREN (sic) van algemeen belang vanwege de architectuur-historische waarde vanwege de zorgvuldige vormgeving in Amsterdamse Schoolstijl. Voorts vanwege de cultuurhistorische waarde vanwege de bijzondere functie en van belang vanwege de stedenbouwkundige waarde door de beeldbepalende ligging en als landmark.’⁶⁸

De forten rondom Utrecht hebben vanuit de overheid ook een waardering gekregen. Fort de Gagel wordt gewaardeerd vanwege de ‘cultuurhistorische en militair-historische waarde’ en vanwege de ‘ensemblewaarde’.⁶⁹ Fort de Klop is van algemeen belang vanwege de ‘militair-historische waarde vanwege de bestemming welke is verbonden met de geschiedenis van de

⁶⁶ ‘Personen, lichamen aan wie het gezag is toevertrouwd, m.n. door de wet’. Volgens het lemma ‘Overheid’ in Van Dale, *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*.

⁶⁷ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ‘Missie’, <http://www.cultureelerfgoed.nl/organisatie/overrijksdienst/missie> (17-08-2012).

⁶⁸ Monumentenregister, nummer 514415.

⁶⁹ Monumentenregister, nummer 514438.

krijgskunde; als complex onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.⁷⁰ Fort Blauwkapel is van belang ‘uit het oogpunt van krijgshistorische waarde.’⁷¹

Deze waarderingen zijn geschreven vanuit de monumentenwet. Deze wet, uit 1988, beschrijft monumenten onder artikel 1 als:

‘1. vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde;⁷²

2. terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken als bedoeld onder 1;’⁷³

De wet waardeert monumenten vanwege hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap en hun cultuurhistorische waarde. Deze drie voorwaarden zijn in het monumentenregister uitgewerkt aan de hand van termen zoals stedenbouwkundige waarde, militair-historische waarde etc. Wie is er verantwoordelijk voor het schrijven van deze criteria? En hoe zijn deze waarden voortgekomen uit de wet?

Geschiedenis van de monumentenzorg

In de Monumentenwet van 1988 zijn een aantal termen uit de wet van 1961 verdwenen. Zo wordt er niet meer gesproken over oudheidkundige waarde, volkskundige waarde en ‘zaken en terreinen welke van algemeen belang zijn wegens de aan die zaken en terreinen verbonden geschiedkundige herinneringen’.⁷⁴ Marieke Kuipers, Senior specialist jongere bouwkunst bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, schrijft over de geschiedenis van de Monumentenwet. Volgens haar gaat de moderne ideevorming over geschiedenis en het belang van het behoud van historische objecten terug tot de Renaissance waarbij het verzamelen en bewaren van Kunst (inderdaad met een hoofdletter K) hoog in het vaandel stond. Bij de verdere ontwikkeling van monumenten- en erfgoedzorg is het publieke debat steeds meer op de voorgrond gekomen. De staat voelt een cultureel-maatschappelijke verantwoordelijkheid om historische gebouwen te beschermen.⁷⁵

⁷⁰ Monumentenregister, nummer 514431.

⁷¹ Monumentenregister, nummer 47085.

⁷² Bij de invoering van de Monumentenwet van 1988 werd de ‘volkskundige waarde’, zoals bepaald in de Monumentenwet van 1961, vervangen door de ‘cultuurhistorische waarde’. Marieke Kuipers, ‘Erkend als monument. Nieuwe beschermings thema’s in de monumentenzorg’, *Jaarboek Monumentenzorg* (zp 1997), 133.

⁷³ Monumentenwet 1988, artikel 1.

⁷⁴ Rijksdienst voor Monumentenzorg, *Handleiding selectie en registratie jongere stedebouw en bouwkunst (1850-1940)* (Zeist 1991) 15.

⁷⁵ Marieke Kuipers, ‘Culturele grondslagen van de Monumentenwet’, *Bulletin KNOB I* (2012) 10.

Na de Franse tijd ontstond de behoefte om de nationale identiteit te versterken. Oude gebouwen werden gewaardeerd om hun opvoedende waarde voor het volk (volkskundige waarde, zoals omschreven in de Monumentenwet van 1961).⁷⁶ Deze volkskundige waardering is echter tijdens de nieuwe monumentenwet (1988) veranderd in ‘cultuurhistorische waarde’.⁷⁷ Het verzamelen van kunsthistorische objecten (zoals binnen de geschiedwetenschap werd gestimuleerd sinds de Renaissance) en het waarderen van erfgoed voor de nationale identiteit (zoals de geschiedenis ten doel had in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw) is kenmerkend voor de eerste periode van de monumentenzorg. Kuipers verwijst naar een rede uit 1910 waar monumenten worden beschreven als ‘het steenen archief van de beschavingsgeschiedenis van ons volk’ en ‘de schat van oudheden, dien onze bodem nog bergt, aangezien daaraan de kennis van de geschiedenis onzer voorouders gedeeltelijk hangt’.⁷⁸

Gemeenten – Provincies – Rijksoverheid

In de Monumentenwet van 1961 lag de monumentenzorg in handen van de rijksoverheid. Met de monumentenwet van 1988 werd de monumentenzorg meer gedecentraliseerd. In 1987, een jaar voor de Monumentenwet, is het landelijk Monumenten Inventarisatie Project voor jongere bouwkunst (MIP) van start gegaan. Doel van dit project is om het gebouwde erfgoed op een systematische manier te inventariseren en te documenteren. De overheid werkt hierbij samen met provincies, gemeenten en een aantal grote steden. De resultaten uit dit project vormen de basis voor verder onderzoek en ruimtelijk beleid. De wettelijke bescherming van rijksmonumenten is slechts één mogelijk resultaat van het MIP. De verdere uitwerking van het project ligt in handen van het Monumenten Selectie Project (MSP). De monumenten die voor rijksbescherming in aanmerking komen, worden door het MSP gekozen. De formele Monumenten Registratie Procedure (MRP) wordt geleid door de gemeenten, ondersteund door de provincies en de Rijksoverheid. Particuliere eigenaren of andere belangstellenden mogen ook voorstellen indienen, zoals dat op de website monumenten.nl werd gepresenteerd voor de jongste bouwkunst tussen 1959 en 1965.⁷⁹

Bij de gemeente Utrecht is de afdeling Stedenbouw en Monumenten verantwoordelijk voor de monumentenzorg. Vanuit de gemeente wordt er onderzoek gedaan door experts naar monumenten die als rijksmonument worden aangewezen (vanwege hun nationale betekenis),

⁷⁶ Kuipers, ‘Culturele grondslagen van de Monumentenwet’, 11.

⁷⁷ Ibidem, 21.

⁷⁸ Ibidem, 19.

⁷⁹ Rijksdienst voor Monumentenzorg, *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst*, 11.

maar ook naar gemeentelijke monumenten (vanwege hun regionale betekenis). In de Monumentenwet was bepaald dat rijksmonumenten ten minste vijftig jaar oud moeten zijn, maar voor gemeentelijke monumenten geldt dit niet. In het monumentenbeleidsplan uit 2004 onderstreept de gemeente Utrecht de waarde van het inventariseren van gebouwen die jonger dan vijftig jaar zijn. Het gaat dan echter wel om gebouwen die bijzondere architectonische kwaliteiten hebben, en niet perse om monumenten die een betekenis vanuit de wijkbewoners hebben gekregen.⁸⁰

Operationalisering van waarden

Vanuit de nationale en regionale overheden zijn er verschillende handboeken en schema's opgesteld om de waardering van het erfgoed vast te leggen. Leidend is de informatie die vanuit de rijksoverheid, via het MSP, gegeven wordt. Als eerste worden in het MSP de wettelijke omschrijvingen gehandhaafd.⁸¹ Daarnaast beschrijft het MSP criteria die de (nationale) kwaliteit van monumenten meten. Gebouwen moeten een bijzondere waarde hebben en een combinatie zijn van verschillende criteria om te worden bestempeld als nationaal monument. In het MSP worden de volgende selectiecriteria genoemd voor jongere bouwkunst (met daarachter een selectie aan omschrijvingen):

- I. Cultuurhistorische waarden (belang van het object als bijzondere uitdrukking van culturele, sociaaleconomische en/of geestelijke ontwikkeling, belang van het object wegens innovatieve waarde of pionierskarakter)
- II. Architectuurhistorische waarden (bijzonder belang van het object voor de geschiedenis van de architectuur of bouwtechniek, wegens de esthetische kwaliteiten van het ontwerp)
- III. Ensemblewaarden (bijzondere betekenis van het object wegens de situering, verbonden met de ontwikkeling/uitbreiding van een streek, stad, dorp of wijk)
- IV. Gaafheid/Herkenbaarheid (belang van het object in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving)
- V. Zeldzaamheid (belang van het object wegens architectuurhistorische, bouwtechnische, typologische en functionele zeldzaamheid)⁸²

Deze criteria kunnen door een samengesteld team van experts of door de gemeente worden ingevuld door middel van waardeoordelen. De gemeenten schrijven het aanwijzingsadvies, waarna de overheid de gegevens controleert en opneemt in het monumentenregister.⁸³

⁸⁰ Gemeente Utrecht, 'Beheer van de chaos der eeuwen. Evaluatie en beleidsaanbevelingen monumenten/cultuurhistorie 2004', Monumentenbeleidsplan Utrecht 2004, 15-17.

⁸¹ Rijksdienst voor Monumentenzorg, *Handleiding selectie en registratie jongere stedebouw en bouwkunst*, 15.

⁸² *Ibidem*, 32.

⁸³ *Ibidem*, 33-35.

Deze selectieprocedure is wettelijk bepaald. De omschreven criteria staan dicht bij de wet. Er zijn echter nog meer verschillende systemen om erfgoed te waarderen. Vanuit de projectenbank, een initiatief van de rijksoverheid om gemeenten een handvat te bieden bij het behoud van hun monument(en), is een schema ontwikkeld waarbij het erfgoed gewaardeerd wordt aan de hand van andere criteria dan die het MSP handhaaft. De SIKB (Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer) heeft een ander waarderingssysteem ontwikkeld, de KNA (Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie). Dit systeem is in eerste instantie bedoeld voor archeologische monumenten, maar het laat zien dat de overheid op verschillende manieren tegen het erfgoed aankijkt.

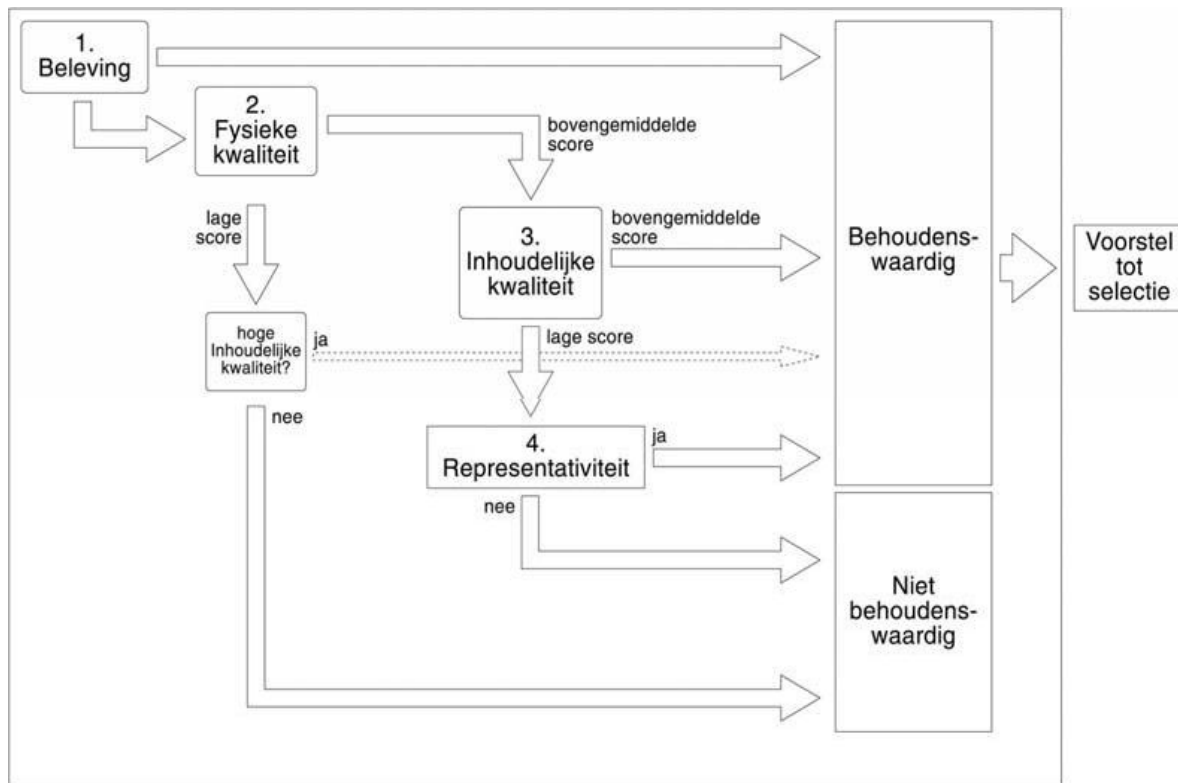
Waarden	Criteria	Scores		
		Hoog	Midden	Laag
Beleving	Schoonheid	Wordt niet gescoord		
	Herinneringswaarde	Wordt niet gescoord		
Fysieke kwaliteit	Gaafheid	3	2	1
	Conservering	3	2	1
Inhoudelijke kwaliteit	Zeldzaamheid	3	2	1
	Informatiewaarde	3	2	1
	Ensemblewaarde	3	2	1
	Representativiteit	N.v.t.		

Tabel 1. Waarderingscriteria KNA versie 3.1

Deze tabel (Tabel 1) laat zien dat er overeenkomsten zijn tussen beide inventarisaties, zoals de fysieke kwaliteitsmetingen en een aantal criteria uit de inhoudelijke kwaliteitsmeting. Maar er zijn ook verschillen. Zo probeert dit schema inzicht te geven in de belevingswaarde door middel van de herinneringswaarde en de schoonheid van een object. Deze categorieën kunnen niet in een score worden uitgedrukt, maar worden wel als eerste genoemd. Onder de categorie schoonheid staat geschreven: ‘Visueel waarneembare monumenten vormen een zichtbare herinnering aan het verleden en dienen daarom zoveel mogelijk behouden te blijven, zelfs al is de wetenschappelijke betekenis in bepaalde gevallen gering.’ De overheid onderstreept hiermee het belang van erfgoed, ook al is er een minimale wetenschappelijke betekenis. Bij de herinneringswaarde staat beschreven dat een monument een verbinding met de feitelijke historische gebeurtenis moet hebben, maar dat de associatie met de toegeschreven kwaliteit of

betekenis even belangrijk is.⁸⁴ Dit benadrukt nogmaals de rol van de samenleving bij het waarderen van erfgoed. Niet alleen de wetenschap, maar ook de samenleving biedt een belangrijk houvast bij het behoud van monumenten.

Vanuit tabel 1 is een schema (Figuur 1) ontwikkeld waarbij de stappen voor het behoud van een monumenten beschreven staan. Het is van belang dat een monument op alle punten hoog scoort, wil het opgenomen worden in het monumentenregister.

Figuur 1. Schematische waarderingscriteria KNA versie 3.1
Het collectief geheugen

De overheid is aangesteld als volksvertegenwoordiger en vanuit die positie waardeert ze erfgoed dat gedragen wordt door de maatschappij. In een werkconferentie over de waardering van erfgoed wordt gesteld: ‘Erfgoed is dat wat een samenleving de moeite waard vindt om te bewaren en door te geven aan toekomstige generaties.’⁸⁵ Het principe dat de waardering van erfgoed gebaseerd is op de maatschappij, komt voort uit het idee dat er een collectief geheugen is. Zoals eerder geschreven geldt dit voor het immaterieel erfgoed (het immateriële krijgt een betekenis als het wordt gedragen door de samenleving)⁸⁶, maar dit geldt ook voor gebouwd erfgoed. Een mooi voorbeeld hiervan is de oproep op de website monumenten.nl

⁸⁴ Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie, versie 3.1, 1-3.

⁸⁵ Nadine Leloup, ‘De “Techniek” van het waarderen’, 15.

⁸⁶ Ibidem, 14.

waarbij belangstellenden gebouwen konden voordragen om te worden opgenomen in de lijst met jongste bouwkunst van 1959 tot 1965.

Het collectieve geheugen ligt tussen de individuele herinnering en de geschiedschrijving in. Volgens de Franse filosoof en socioloog Maurice Halbwachs bestaan er geen individuele herinneringen, maar is het geheugen altijd collectief. In deze scriptie wordt zijn Nederlandstalige boek gebruikt: 'Het collectief geheugen'. Halbwachs beschrijft het geheugen als een reiziger die door een stad loopt en verschillende 'gidsen' met zich meedraagt terwijl hij naar de bezienswaardigheden kijkt. De herinneringen aan de reis zullen gekleurd zijn door de gidsen die met de reiziger meereisden. Deze gidsen behoren tot een groep mensen (zoals bijvoorbeeld kunsthistorici, of architecten) waarvan de reiziger tijdelijk lid wordt en hun denkwijzen overneemt.⁸⁷

Een zelfde reis kan een wijkbewoner uit Overvecht maken. Wanneer hij langs de Klopvaart naar Fort de Klop loopt, kijkt hij vanuit de ogen van architecten, biologen, militairen uit de Franse tijd en buurtbewoners die er zondagmiddag een kopje koffie komen halen in het restaurant wat er sinds enkele jaren gevestigd is. Halbwachs gaat er van uit dat de wijkbewoner geen persoonlijke herinneringen aan het fort kan hebben. Hij schrijft dat de Overvechter 'slechts de dingen kan herinneren door zich op het standpunt van één of meerdere groepen of in één of meerdere collectieve denkstromingen te plaatsen.'⁸⁸ De verhalen uit de bundel '50 jaar Overvecht' zijn dus volgens Halbwachs geen individuele herinneringen aan een vroeger Overvecht, maar elk verhaal is een kijk op het collectieve geheugen met een individuele invalshoek.

Over dit sociaalgedetermineerde geheugen zijn de meningen in de wetenschap verdeeld. De Egyptoloog Jan Assmann verdeelt het geheugen in communicatief en cultureel geheugen. Het communicatieve geheugen bestaat uit de alledaagse herinneringen aan gebeurtenissen en belevingen. Volgens Nietzsche overleeft het menselijk ras door een consistente lijn in generaties. Om dit te bewerkstelligen is de cultuur noodzakelijk. Een collectief concept van de cultuur zorgt voor een consistente lijn in de samenleving door generaties heen.⁸⁹ Dit collectieve geheugen wordt volgens Assmann een cultureel geheugen wanneer de herinneringen binnen het culturele kader worden gesitueerd. Het culturele geheugen geeft identiteit aan een groep, een (groepsgebonden) reconstructie van het verleden en een waardering van de symboliek van het erfgoed. Het culturele geheugen is reflectief. Dit

⁸⁷ Maurice Halbwachs, *Het collectief geheugen* (Leuven, Amersfoort 1991) 7-8.

⁸⁸ Halbwachs, *Het collectief geheugen*, 10.

⁸⁹ Jan Assmann, 'Collective Memory and Cultural Identity', *New German Critique* 65 (1995). Vertaald door John Czaplicka, 126.

houdt in dat een gemeenschap zichzelf spiegelt aan het erfgoed en zich bewust is van de eenheid die het erfgoed uitstraalt.⁹⁰

Dit onderscheid tussen het communicatieve en het culturele geheugen zorgt ervoor dat het collectieve geheugen zoals Halbwachs het definieert, een extra dimensie krijgt. Willem Frijhoff omschrijft het communicatieve geheugen als *oral history*. Het communicatieve geheugen is volgens hem ‘de actieve overdracht van beleefde herinneringen door persoonlijk contact tussen mensen en generaties.’ Deze persoonlijke overdracht van herinneringen beslaat zo’n 80 tot 100 jaar (of 4 generaties). Wanneer de verhalen langer dan 100 jaar voortduren, verzonken raken in de brede cultuur en gedragen worden door een grote gemeenschap, spreekt Frijhoff over het culturele geheugen. Wanneer het voortbestaan van een herinnering niet langer afhankelijk is van het historisch bewustzijn van een kleine groep, kunnen we spreken over *transcultural memory*. Deze term komt van Astrid Erll. De herinnering is niet langer gebonden aan de toe-eigening van een kleine groep. Het transculturele geheugen overstijgt de kleine verhalen en vormt een groot verhaal, bijvoorbeeld dat van de Nederlandse natievorming.⁹¹

De rijksmonumenten uit Overvecht kunnen tot het collectieve geheugen gerekend worden. Bepaalde groepen, gemeenschappen of buurtgenoten, herinneringen zich de bouw van de wijk, het uitzicht op de watertoren en de schaatslessen bij de forten. De verzameling van herinneringen aan de monumenten zijn gebundeld door de overheid in het monumentenregister door middel van een gesystematiseerde waardering. Welk erfgoed moet de overheid beschermen? Begint de erfgoedzorg bij het communicatieve geheugen? Of moet alleen het culturele geheugen beschermd worden?

De verhalen die de oudste wijkbewoners van de geschiedenis van Overvecht hebben, zijn opgeschreven in verschillende boekjes. Één daarvan is de verhalenbundel ‘50 jaar Overvecht’. Een ander boekje is een deel van een serie over de Utrechtse wijken. In deze werken staan de auteurs stil bij de verhalen en de herinneringen van de bewoners. Het vastleggen hiervan wijst op het ontstaan van een cultureel geheugen. Omdat de wijk pas 50 jaar bestaat, is nog niet te bepalen of de herinneringen aan de wijk zullen gaan behoren tot het culturele geheugen. De forten kunnen echter gerekend worden tot het transculturele geheugen. Ze zijn een onderdeel van het verhaal van de natievorming van Nederland, de krijgsgeschiedenis van Holland na de Franse tijd en de eeuwige strijd tegen en met het water. Dit grote collectieve verhaal is onderdeel van het Nederlandse geschiedenisonderwijs.

⁹⁰ Assmann, ‘Collective Memory and Cultural Identity’, 130-132.

⁹¹ Frijhoff, *De mist van de geschiedenis*, 13-14.

Zoals hiervoor beschreven wordt, zijn herinneringen vaak gebundeld in een verhaal. De overheid erkent deze vorm van geschiedenis en verhalen uit het verleden. In een brief aan de Raad voor Cultuur schrijft de toenmalige (2004) staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Van der Laan over de rol die de overheid speelt in het narratief van de Nederlandse geschiedenis. Hij schrijft: ‘Daarom is het van vitaal belang cultureel erfgoed te behouden, zodat onze generatie en toekomstige generaties het verhaal van de Nederlandse geschiedenis verteld kan worden.’ In de brief vraagt hij advies aan de Raad over de selectie en waardering van dit Nederlandse erfgoed.⁹²

Vanuit het collectieve geheugen heeft Pierre Nora herinneringsplaatsen aangewezen die belangrijk zijn voor de Franse natie. In zijn boek ‘Realms of Memory’ onderscheidt Nora drie aspecten van de herinnering: het materiële, het symbolische en het functionele.⁹³ De drie aspecten komen terug in de waarderingsschema’s van de MSP en de KNA die hiervoor zijn opgenomen. Volgens de hoofdinspecteur van Cultuurbezit Charlotte van Rappard beschermd de overheid niet het historische object, maar zijn nationale symboolfunctie.⁹⁴

Met de nationale symboolfunctie waar Nora over schrijft moet voorzichtig worden omgesprongen. De ene herinneringsplaats die door de overheid aangesteld is, kan door de samenleving in de vergetelheid zijn geraakt. Nora maakt een onderscheid tussen plaatsen waar de overheid mensen ‘verplicht’ naar toe te komen (*dominant*) en plaatsen waar mensen uit zichzelf naar toe gaan (*dominated*).⁹⁵ De overheid moet dus altijd blijven peilen of de monumenten een plaats in het collectieve (culturele of transculturele) geheugen innemen en of het rijksmonument nog een nationale betekenis heeft.⁹⁶

Alledaagse architectuur

De waardering van alledaagse bouwwerken, zoals de flatgebouwen in Overvecht, wordt vaak over het hoofd gezien vanwege een hardnekkig vooroordeel: architectuur is alleen van waarde als het icoonkwaliteiten heeft. In de omschrijvingen van de meeste monumenten staat omschreven dat het object van waarde is vanwege de bijzondere functie, architectuur of schoonheid. Vijfennegentig procent van alle architectuurproductie in Nederland hoort echter

⁹² Briefwisseling tussen de Raad voor Cultuur en de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, ‘Het tekort van het teveel, over de rijksverantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed’, 2005.

⁹³ Nora, *Realms of memory*, 14.

⁹⁴ Van der Laarse, *Bezeten van vroeger*, 14.

⁹⁵ Nora, *Realms of memory*, 19.

⁹⁶ Volgens Benedict Anderson is een nationaal collectief een *imagined community*. Zoiets als een collectief nationaal geheugen is volgens hem gebaseerd op een verzonnen gemeenschap. Kramer en Maza, *A companion to Western historical thought*, 185.

niet tot de bijzondere, maar tot de gewone gebouwen. Toch worden gebouwen beoordeeld op grond van hun bijzondere betekenis, vastgelegd in het MSP.⁹⁷

De cultuurhistorische waarde houdt volgens Anita Blom, senior specialist naorlogs bouwen, in dat het object gemeenschappen bindt en de gemeenschappelijke identiteit ondersteunt en bevordert. Deze dynamische omgang met het erfgoed benadrukt de toekomstgerichte selectie vanwege de gewenste identiteitsvorming. Binnen de Nederlandse architectuurgeschiedenis en monumentenzorg is deze dynamische omgang met het erfgoed niet dominant, maar volgens Blom is deze visie belangrijk voor de aansluiting op de culturele en sociale dimensies van de architectuur en de ruimtelijke inrichting. Bouwwerken, zoals de flats in Overvecht, zijn niet alleen het product van de ontwerper, maar komen ook voort uit de culturele en maatschappelijke context waarin ze zijn ontstaan.⁹⁸

Wijkkwaliteit

Eind jaren negentig werd duidelijk dat veel naorlogse woonwijken versleten waren en de sociale cohesie ontwricht door leegstand en verslechterde sociaaleconomische ontwikkelingen. De concentratie van migranten heeft volgens Blom deze tendensen versterkt.⁹⁹ Op de website van de gemeente Utrecht worden een aantal kritieke punten van de wijk opgesomd.

- De wijk Overvecht telt relatief meer werkzoekenden (6,2%) dan stedelijk (3,3%). Ook het aandeel huishoudens met bijstand ligt een stuk hoger.
- In Overvecht voelen mensen zich vaker onveilig in de eigen buurt (43%) dan gemiddeld in de stad (27%). Ook het aantal geweldsincidenten ligt hoger. Wel is er op deze thema's een licht positieve ontwikkeling vergeleken met twee jaar geleden.
- Relatief veel inwoners van Overvecht hebben een negatieve toekomstverwachting voor hun buurt. Het algemeen buurtoordeel en de sociale cohesie vallen in Overvecht laag uit vergeleken met de stad.¹⁰⁰

Deze gegevens laten zien dat de problemen in de wijk groot zijn. Toen de wijk in de jaren '60 werd vormgegeven, waren deze problemen niet voorzien. Overvecht was juist een reactie op de slechte leefomstandigheden van de bevolking van oude volkswijken in de stad. De mensen woonden daar dicht op elkaar in vervallen huizen. Het idee achter de weidse opzet van

⁹⁷ Anita Blom, 'De kwaliteit van het gewone. De architectuur van naorlogse woonwijken', *Tijdschrift van de Rijksdienst voor het cultureel erfgoed* 4 (2010) 5.

⁹⁸ Blom, 'De kwaliteit van het gewone', 5-6.

⁹⁹ Ibidem, 6.

¹⁰⁰ Gemeente Utrecht, 'Utrechts onderzoek en cijfers' (versie 13-07-2012), <http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=13653> (17-08-2012).

Overvecht is volgens Kees Volkers beslist een goed idee. Hij noemt de uitstraling van de typische jaren zestig wijk ‘onverwacht vriendelijk’.¹⁰¹

Uit de cijfers van de gemeente Utrecht komt echter naar voren dat de problematiek in de wijk groot is. Sinds het begin van deze eeuw kreeg Overvecht te maken met een toenemende achterstand.¹⁰² Uit de gegevens van de gemeente Utrecht over 2011 blijkt dat maar liefst 22,6% van de Overvechters hun woonbuurt als onprettig beoordelen. Dit aandeel ligt beduidend hoger dan het gemiddelde percentage uit Utrecht (8,2%). Het aantal mensen dat zich niet thuis voelt in de wijk (18,1%) ligt ook veel hoger dan in Utrecht (6,8%). De tevredenheid over de woningen is in Overvecht zeer laag. Twee keer zoveel Overvechters zijn ontevreden over hun woning (12,2%) als in de rest van Utrecht (5,8%). Slechts 4,7 procent van de Overvechters vindt de wijk leuk vanwege de woningen en maar 7,1 procent vanwege de mooie buurt.¹⁰³ In de meest recente wijkanalyse, uit 2006, staat beschreven wat de plannen voor de wijk zijn. In de analyse constateert het wijkbureau dat er meer geïnvesteerd moet worden in de buurtbinding en de aantrekkelijkheid van de wijk. Ingrepen in de ruimtelijke structuur moeten het gevoel van identiteit van Overvechters en de mate van trots zijn op de wijk versterken.¹⁰⁴

In hetzelfde jaar heeft de wijkraad Overvecht een peiling gehouden onder buurtbewoners. Daar kwam uit dat 24% van de bewoners meer duidelijkheid over de toekomst van de buurt en de flats wil. Alleen een 24-uurs huisartsenpost scoorde hoger (26%) in de wensenlijst van de ondervraagden.¹⁰⁵

Het is de taak van de overheid om hier duidelijkheid over te geven. In 2004 werd de wijkvisie Overvecht 2003-2013 geschreven. Één van de grootste doelstellingen was de vergroting van de aantrekkelijkheid van de wijk. Hierbij wordt gedacht aan de buurtbinding, de variatie in woningen en het versterken van de kwaliteit van woonruimte. Een belangrijk speerpunt was het terugbrengen van de sociale huurwoningen tot 65% van het gehele aantal woningen in vijftien jaar tijd.¹⁰⁶ Tot op heden bedraagt het aantal sociale huurwoningen nog

¹⁰¹ Volkers, *Wandelen buiten de binnenstad van Utrecht*, 98, 99.

¹⁰² Edens, *Kijken naar Overvecht*, 6.

¹⁰³ Gemeente Utrecht, ‘WistUdata’, <http://utrecht.buurtmonitor.nl/> (17-08-2012). De laatste twee percentages zijn gemeten over 2010 omdat hier over 2011 geen gegevens van beschikbaar zijn.

¹⁰⁴ Wijkbureau Overvecht, ‘Wijkanalyse Overvecht 2006’,

[http://www.utrecht.nl/images/DWS/Overvecht/PDF/Verslagen%20en%20documenten/Diverse%20IWA%20006%20versie%2018%20april%20\(20060418_1323%20DWS_WB_WbOV%20wgoedvol\).pdf](http://www.utrecht.nl/images/DWS/Overvecht/PDF/Verslagen%20en%20documenten/Diverse%20IWA%20006%20versie%2018%20april%20(20060418_1323%20DWS_WB_WbOV%20wgoedvol).pdf) (17-08-2012).

¹⁰⁵ Wijkraad Overvecht, ‘Wijkraadpeiling 2006’, (versie 16 en 17 september 2006),

http://wijkraadovervecht.nl/upload/wijkraadfiles/bijlagen_onderzoeken/wijkpeiling%202006.pdf (17-08-2012).

¹⁰⁶ Gemeente Utrecht, Wijkbureau Overvecht, ‘Wijkvisie Overvecht 2003- 2013’, (versie april 2004),

[http://www.utrecht.nl/images/DWS/Overvecht/PDF/Verslagen%20en%20documenten/Diverse,%20Wijkvisievoorwebsite%20\(20041122_1458,%20DWS_WB_WbOV,%20hedgroot\).pdf](http://www.utrecht.nl/images/DWS/Overvecht/PDF/Verslagen%20en%20documenten/Diverse,%20Wijkvisievoorwebsite%20(20041122_1458,%20DWS_WB_WbOV,%20hedgroot).pdf) (17-08-2012).

75%.¹⁰⁷ Veel van deze woningen worden de laatste jaren echter gesloopt en vervangen door een wisselend aanbod aan nieuwbouw.¹⁰⁸

Over deze sociale huurwoningen waren in 2000, toen er een wijkpeiling werd gehouden door het Wijkbureau Overvecht, al klachten. Maar liefst 83% van de ondervraagde Overvechters vond dat er meer variatie in bouwvormen moesten komen. Uit de achtergrondkenmerken van deze stelling kwam naar voren dat vooral inwoners met een hoog inkomen voorstander zijn van meer variatie. 71% van de ondervraagden vond dat er te veel hoogbouw in de wijk was. Daarentegen vond 72% van de mensen dat de hoeveelheid kijkgroen (het uitzicht over groene stroken in de wijk) zeer welkom is.¹⁰⁹ Uit deze gegevens kan worden opgemaakt dat de wijk rond het jaar 2000 toe was aan vernieuwing. Helaas is een zelfde onderzoek sinds 2000 niet meer uitgevoerd en kunnen de cijfers uit 2011 dus ook niet vergeleken worden. Onderstaande tabel laat zien wat de wensen van de inwoners in 2000 waren.

Ideeën	Mee eens	Mee oneens	Neutraal/ geen mening
Aanpassen van de bestaande woningen aan de huidige wensen	88%	5%	7%
Meer eengezinswoningen	83%	8%	9%
Sloop van sommige hoogbouwflats	68%	25%	7%
Meer koopwoningen	61%	22%	17%
Sloop van sommige laagbouwflats	36%	51%	13%
Bouwen van relatief dure woningen	36%	50%	14%

Tabel 2. Onderzoek woningkwaliteit Wijkbureau Overvecht 2000

Uit deze gegevens blijkt dat het aanpassen van bestaande woningen een grotere voorkeur had boven de sloop van respectievelijk hoogbouwflats en laagbouwflats. De sloop van hoogbouwflats vindt met name bij lagere inkomensgroepen weerstand.¹¹⁰ Toch heeft de gemeente het terugbrengen van sociale huurwoningen in 2004 opgenomen in de wijkvisie.

¹⁰⁷ Cumulus Welzijn, 'Ken Uw Wijk, Overvecht – Groen – ruim – kinderrijk' (2012), <http://www.cumuluswelzijn.nl/InUwWijk/Overvecht/KenUwWijk.aspx> (17-08-2012).

¹⁰⁸ Gemeente Utrecht, 'Wijksite Overvecht' (versie 03-04-2012), <http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=344618> (17-08-2012).

¹⁰⁹ Gemeente Utrecht, *Wijkpeiling Overvecht* (Utrecht 2000) 10, 11, 8.

¹¹⁰ Gemeente Utrecht, *Wijkpeiling Overvecht*, 12-13.

Rol van de overheid

De slechte staat van onderhoud van de wijk en de financiële afschrijvingstijd van vijftig jaar, kunnen reden zijn om tot sloop over te gaan. Door de economische recessie wordt er steeds vaker gekozen voor hergebruik, herbestemming en renovatie in plaats van grootschalige sloop. Vanwege de sociaaleconomische problematiek van de wijk, speelt de discussie over de waarde van de wijk en de herontwikkeling. Blom schrijft: ‘... bij herontwikkeling is de inzet van cultuurhistorie weer goed voor de versterking van gebiedsidentiteit.’ De aandacht voor de alledaagse architectuur groeit geleidelijk.¹¹¹

De waarde die de overheid aan het erfgoed stelt en de manier waarop ze deze waarden inzetten om een gebied te herontwikkelen, zijn dus belangrijk voor de identiteit en dus de sociale cohesie van de buurtbewoners. De overheid heeft hierin de taak om ruimte te geven aan de herinneringen van wijkbewoners aan de alledaagse architectuur, zoals gebeurt in het boekje ‘50 jaar Overvecht’.

In 2011 werd echter besloten door de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap om niet verder te gaan met het aanwijzingsprogramma van monumenten in herstructureringswijken. In een brief van de directeur van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Cees van ’t Veen, aan de Raad voor Cultuur staat dat er gereede twijfel is of het beoogde doel, ‘om met het cultuurhistorisch argument een hefboomeffect in het herstructureringsproces van de hele wijk te bewerkstelligen’ kan worden bereikt door het aanwijzen van rijksmonumenten. Vanaf 2009 wordt er in het kader van de modernisering van monumentenzorg ingezet op echte ‘toppers’ bij het aanwijzen van rijksmonumenten. De erkenning van alledaagse architectuur lijkt verder weg dan ooit.¹¹² Zelfs de ‘etaazjewoningen’ uit 1969, waarvan er maar 23 in heel Nederland zijn gebouwd, staan niet op de lijst.¹¹³ Terwijl deze gebouwen toch wel gezien kunnen worden als bijzondere architectuur.

De geschiedkundigen Maria Grever en Kees Ribbens hebben onderzocht welke bevolkingsgroepen zich verbonden voelen met verschillende verhalen uit de geschiedenis. Uit deze studie blijkt dat er behoefte is aan een nationale geschiedenis, maar dat er ook aandacht moet blijven voor een wereldhistorische benadering. In dit onderzoek wordt geconcludeerd dat de overheid vooral een faciliterende rol moet hebben in het geschiedisaanbod. De bevolking moet door de overheid gestimuleerd en begeleid worden om culturele codes te

¹¹¹ Blom, ‘De kwaliteit van het gewone’, 7.

¹¹² Rijksdienst voor het cultureel erfgoed, ‘Aanwijzing monumenten in herstructureringswijken’, brief van Cees van ’t Veen aan de Raad voor Cultuur, 7 juni 2011, 1.

¹¹³ Edens, *Kijken naar Overvecht*, 22.

begrijpen en toe te kunnen passen. ‘Een overheid die een nationale identiteit oplegt, gaat voorbij aan het gegeven dat elk individu meerduidige identiteiten heeft en dat identiteiten veranderlijk zijn.’¹¹⁴

De rol die de overheid op zich neemt bij het waarderen van erfgoed moet dus getoetst worden aan het collectieve geheugen en pluriforme identiteiten. Ten slotte wil ik hier nog aan toevoegen dat de waardering van erfgoed vanuit de overheid altijd gekleurd is door het politieke spel. Volgens de Duitse historicus Jörn Rüsen is het historisch bewustzijn onderhevig aan bewuste of onbewuste politieke aspecten van de cultuur. In andere woorden: er is vrijwel altijd een politieke boodschap. Dit geldt voor musea, maar ook voor monumenten die zijn aangesteld door de overheid. De interpretatie van de historische ‘waarheid’ brengt politieke keuzes met zich mee.¹¹⁵

Conclusie

De overheid staat in dienst van de samenleving en haalt haar expertise bij de wetenschap vandaan. De overheid is de uitvoerder van de monumentenwet en is verantwoordelijk voor de (gemeentelijke) waardering van erfgoed. Hiervoor is het MIP, het MSP en de MRP opgesteld. Daarnaast zijn er nog andere schema’s die de waardering van erfgoed in kaart brengen, waarbij de herinneringswaarde een belangrijke rol speelt. Vanuit het collectieve geheugen worden keuzes gemaakt en worden monumenten aangewezen die de cultuur bevestigen. Deze taak van de overheid is erg belangrijk omdat het de gemeenschappelijke identiteit van een regio benadrukt waardoor de sociale cohesie wordt bevorderd.

¹¹⁴ Maria Grever en Cornelis Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007) 159.

¹¹⁵ Henrichs, ‘Historisch denken en het verleden beleven’, 16-17.

Hoofdstuk 5. Tussen wetenschap, samenleving en overheid: de herinnering

Inleiding

In deze scriptie stonden de verschillende waarderingen van erfgoed centraal. Ik heb ervoor gekozen om discrepanties en overeenkomsten aan te wijzen tussen de wetenschappelijke, overheids- en publieksbenadering van erfgoed. Dit onderscheid is, zoals aangegeven in hoofdstuk 2, zeker niet definitief. Gregory Ashworth stelt een andere samenstelling van partijen voor, hij noemt: eigenaren, insiders, overheden, bezoekers en academici. Hij gaat hierbij uit van de groepen mensen die bepaalde eisen stellen, of claims leggen bij erfgoed. Hij ziet erfgoed als een cyclus van claims waardoor het zich duidelijk onderscheidt van de geschiedwetenschap.¹¹⁶ In dit hoofdstuk zal ik aantonen dat er veel verschillende benaderingen gekozen en onderzocht kunnen worden, maar dat de waardering van erfgoed uiteindelijk een wisselwerking van verschillende factoren is.

Ik herinner mij, dus ik ben

De titel 'Ik herinner mij, dus ik ben' is zo gekozen omdat de herinneringswaarde in mijn ogen een belangrijke waardering van erfgoed is. Het uit het Grieks afkomstige *historiai*, wat onderzoeken en onderzoeksresultaten betekent, verschilt volgens Pim den Boer wezenlijk met de herinnering. Het geheugen is bij elk mens van nature aanwezig, maar de geschiedbeoefening vereist een kritische houding en een analytische instelling. Hierbij is een bepaalde graad van intellectuele ontwikkeling noodzakelijk bij de reflectie over heden en verleden. De *memory boom* en de populariteit van de orale geschiedenis hebben de grenzen tussen de geschiedbeoefening en de herinnering doen vervagen, maar het onderscheid zal altijd blijven bestaan.¹¹⁷

Na de Franse Revolutie ontstond er vanuit een mentaliteitsrevolutie enerzijds een privatisering van het individuele bewustzijn en anderzijds een nationalisering van de massa. Deze ontwikkelingen hebben bijgedragen aan de spanning tussen individuele herinneringen en het collectieve geheugen.¹¹⁸ Het spanningsveld dat hierdoor is ontstaan, is ook in deze scriptie naar voren gekomen. De wijkbewoners van Overvecht koesteren hun persoonlijke herinneringen en uiten hun microgeschiedenis in een verhalenboekje dat uitgegeven werd toen

¹¹⁶ Gregory Ashworth, *European Heritage*, 7.

¹¹⁷ Den Boer, 'Geschiedenis, herinnering en "lieux de mémoire"', 48.

¹¹⁸ Ibidem, 48-49.

de wijk 50 jaar bestond. De overheid staat in dienst van de samenleving en legt haar oor te luister bij de bewoners door een lijst van jongste monumenten op te stellen, maar waardeert gebouwd erfgoed voornamelijk door middel van de expertise van professionals en wetenschappers.

Volgens Pim den Boer was er tegen het einde van de jaren '70 binnen de geschiedwetenschap behoefte aan vernieuwing. De Franse historicus Pierre Nora hield zich bezig met dit vernieuwingsvraagstuk binnen de historiografie. Het collectieve geheugen was volgens Nora belangrijk voor de innovatie van de geschiedenis. Hij moedigde historici aan om de herinnering in het historisch onderzoek te betrekken. Voorheen behoorde de herinnering tot het domein van de filosofen, sociologen, schrijvers en antropologen. Nora concentreerde zich op symbolen, monumenten en de herdenkingen van de nationale staat en maatschappij. De herinneringen waren niet langer individueel, maar collectief en werden zelfs ingezet voor het verhaal van de Franse natie.¹¹⁹

De maakbaarheid van erfgoed

Zijn de *lieux de mémoire* van Pierre Nora de brug tussen de wetenschappelijke geschiedbeoefening en de meer maatschappelijke herinneringswaarde van erfgoed? Zoals eerder werd beschreven, vereist *historiai* een kritisch en intellectueel vermogen. De studie naar de *lieux de mémoire* impliceert ditzelfde vermogen. Bij het historische onderzoek naar herinneringsplaatsen worden de nationale herinneringen geanalyseerd. Hierdoor wordt de herinnering gedeconstrueerd. De herinneringen zijn niet langer spontaan ontstaan, maar worden onderzocht. Erfgoed veronderstelt een overdracht door middel van generaties en is daarmee zelfbevestigend en continu. Nora benadrukt in zijn werk de maakbaarheid van de herinneringsplaatsen en de constructie van het collectieve geheugen. In tegenstelling tot de continue opeenvolging van erfgoed, impliceren *lieux de mémoire* discontinuïteit.¹²⁰

Pim den Boer waarschuwt voor deze maakbaarheid van cultureel erfgoed. Wanneer erfgoed door middel van onderzoek verheven wordt tot herinneringsplaatsen, zijn er verschillende belangen aan verbonden. David Lowenthal beschrijft deze (in dit geval religieuze) betekenisgeving van erfgoed in zijn boek *The heritage crusade*. Pim den Boer benoemt de politieke en economische exploitatie van erfgoed. De term van Willem Frijhoff,

¹¹⁹ Den Boer, 'Geschiedenis, herinnering en "lieux de mémoire"', 50-51.

¹²⁰ Ibidem, 55.

toe-eigening, is hier ook van toepassing. Door het massatoerisme en globalisering wordt erfgoed ontdaan van het eigene.¹²¹

Door de moderne media kunnen collectieve herinneringen worden gecreëerd en uitgelokt. Vooral door de televisie kunnen visuele en auditieve herinneringen met ongekeerde intensiteit worden gereproduceerd en aangepast. Deze maakbaarheid van herinneringen biedt ongekeerde mogelijkheden. Zo kan de politiek misbruik maken door nationale, etnische en religieuze groeperingen te benadelen of bevoordelen. De manipulatie van herinneringen is een groot gevaar.¹²²

Dit gevaar noemt Ed Jonker ook. Hij schrijft dat professionele historici twee verschillende benaderingen van het verleden kennen. Enerzijds is er de onbaatzuchtige, door kritische en rationele methode geschreven historische benadering. Anderzijds is er de publieksgeschiedenis, een onkritische en irrationele beschrijving van het verleden. Deze benadering is een instrument voor politieke doeleinden. Deze laatste benadering komt volgens Jonker vaak voor omdat er behoefte aan publieksgeschiedenis is en omdat populistische politici er graag gebruik van maken. Het verheerlijken van erfgoed is volgens hem een bodem voor politieke herinneringen, emoties en ideologieën. Het verleden wordt op deze wijze gedegradeerd tot een *practical past*, een toepasselijk verleden van ‘volksmengers’.¹²³

Ondanks de gevaren van de maakbaarheid van erfgoed en de verschillen tussen *historiai* en herinneringen, maakt de overheid gebruik van de herinneringswaarde bij monumenten. Uit figuur 1 en tabel 1 (de waarderingscriteria van de KNA) komt naar voren dat de belevingswaarde van een monument van groot belang is bij de erkenning van erfgoed. De herinnering is één van de criteria om de belevingswaarde van een monument te bepalen. Deze schema’s maken duidelijk dat de overheid geen vaste entiteit is, maar dat ze gedragen wordt door ‘gewone mensen’ en wetenschappers en beïnvloed door het politieke machtsspel en economische exploitaties. De criteria die in dit figuur zijn opgesteld, benadrukken de wisselwerking tussen de drie verschillende invalshoeken die ik voor deze scriptie beschreven heb. Zo is de belevingswaarde een goed voorbeeld van de invloeden uit de samenleving. De zeldzaamheidswaarde, gaafheid en conservering zijn zaken die experts en wetenschappers moeten onderzoeken. De afweging of een monument een zekere mate van representativiteit heeft en of het is opgenomen in het collectieve geheugen, is een taak van de overheid. Al deze criteria samen zijn een indicatie van de waarde van een object.

¹²¹ Den Boer, ‘Geschiedenis, herinnering en “lieux de mémoire”’, 54-55.

¹²² Ibidem, 52.

¹²³ Jonker, *Ordentelijke geschiedenis*, 10.

Is een monument wel wenselijk?

Voor een kunstproject maakte Renée Kool een film over de wijk. Hij schrijft dat hij een virtueel monument van de periode van de naoorlogse stedenbouw wilde oprichten. Een monument dat zicht zou bieden op de tijdsgeest en mentaliteit. In *Kijken naar Overvecht* legt hij uit dat zijn begrip ‘monument’ niet refereert naar een verstild bouwwerk zoals die op de erfgoedlijsten staan. Hij gebruikte naar eigen zeggen geen nostalgie om de wijk te verheerlijken, maar in zijn film wilde hij de fysieke kwaliteiten van de wijk memoreren.

Ook Neeltje ten Westenend maakte een film van de wijk, geïnspireerd door beelden van Bert Haanstra, waarin ze de betrokkenheid van de inwoners met hun uitzicht weergeeft. Volgens haar zijn de gebouwen en het uitzicht onderdeel van de gemeenschap. Met haar film wilde ze laten zien welke relatie de inwoners individueel en collectief met hun omgeving hebben. Ze laat zien hoe de bewoners zich de wijk toe-eigenen, verbonden zijn met de wijk en betekenis geven aan hun omgeving.¹²⁴

Uit een bewonersinitiatief wordt de flat aan de Van Brammendreef in Overvecht Zuid ter herinnering gefotografeerd. De initiatiefnemers schrijven dat de flat bijzonder is, vol met herinneringen en dat ze daarom een flatmonument willen creëren nu de bewoners moeten verhuizen wegens sloopplannen. Uit de twee films en het fotografieproject ‘flatmonument’ blijkt dat er verschillende visies op het woord monument zijn.¹²⁵

Is het voor Overvecht nuttig dat de flatgebouwen op de lijst met monumenten komen te staan? Enerzijds kan de monumentenstatus de waardering van de wijk bevorderen, anderzijds zullen veel inwoners zich niet kunnen vinden in deze beslissing. Een groot gedeelte van de inwoners was ontevreden met de kwaliteit van de wijk. De films van Renée Kool en Neeltje ten Westenend en het boekje ‘50 jaar Overvecht’ kunnen een middel zijn om de bewoners te laten beseffen dat de wijkgedachte in de jaren ’60 een positief effect had op de sociale cohesie. De herinneringen aan de wijk moeten in dienst staan van de door te voeren verbeteringen.¹²⁶ Renée Kool noemt de flatgebouwen en het stedenbouwkundig plan de ‘reservoirs van de herinnering’.¹²⁷

Aanbevelingen

Ten slotte wil ik nog opmerken dat het onderscheid tussen de wetenschap (geschiedenis) en de samenleving (herinnering), een binaire tegenstelling lijkt, maar het niet is. Enerzijds zien

¹²⁴ Edens, *Kijken naar Overvecht*, 104-105.

¹²⁵ Art van Triest, Anne-Marie Gort, ‘Flatmonument’, <http://www.flatmonument.nl/index.html> (17-08-2012).

¹²⁶ Edens, *Kijken naar Overvecht*, 32.

¹²⁷ Ibidem, 40.

historici de herinnering als een irrationele en beïnvloedbare wens van het volk. Anderzijds wordt de herinnering juist erkend als democratisch, authentiek en betrouwbaar.¹²⁸ Er zullen altijd verschillende benaderingen van de geschiedenis blijven bestaan. De publieke herinnering kan gezien worden als het gevechtsterrein tussen professionals en amateurs. Tussen historici en cultuurhistorici. Tussen wetenschap, samenleving en overheid. Deze strijd lijkt de binaire tegenstelling te versterken, maar is de historische cultuur en het historisch bewustzijn niet juist het resultaat van deze strijd?

Wanneer de samenleving herinneringen draagt, is het de taak van de overheid om de overgang van individuele naar collectieve herinneringen te faciliteren. Hierbij moet de kennis van wetenschappers worden ingezet om het erfgoed te waarderen, maar is de stem van de buurtbewoners even belangrijk. Een inventarisatie van de herinneringen kan de identiteit van de wijk versterken.

¹²⁸ Jonker, *Ordentelijke geschiedenis*, 11-12.

Conclusie

Of de flats in Overvecht ooit opgenomen worden in het monumentenregister blijft de vraag omdat ze momenteel niet zijn opgenomen in de lijst van jongste gebouwen tussen 1959 en 1965. Wel is gebleken dat de kleinste herinneringen van de Overvechters aan hun wijk van dien belang waren dat ze zijn opgenomen in een boekje ter viering van het vijftigjarig bestaan van de wijk. Ook de overheid beoordeelt haar erfgoed door middel van de herinneringswaarde.

Dat de waardering van de herinnering als onderdeel van de geschiedbeoefening geen vanzelfsprekend fenomeen is binnen de professionele geschiedwetenschap, is gebleken uit hoofdstuk 2. Vanuit de professionele geschiedschrijving is de ogenschijnlijk binaire tegenstelling tussen erfgoed en geschiedenis geproblematiseerd en op de spit gedreven. Dat deze tegenstelling niet zo absoluut is als historici soms doen geloven, blijkt door de studie naar de *lieux de mémoire* van Pierre Nora. Hij laat zien dat herinneringen van groot belang zijn bij de beschrijving van het verleden. Bij de overgang van de individuele herinneringen naar het collectieve geheugen speelt de overheid een grote rol. Het aanwijzen van monumenten bevestigt de gemeenschappelijke identiteit en bevordert de sociale cohesie van een wijk. Het gevaar hierbij is dat herinneringen beïnvloedbaar zijn door het politieke machtsspel.

De hoofdvraag die ik aan het begin van deze scriptie schreef – ‘Op welke manier waarderen de wetenschap, de overheid en de samenleving gebouwd erfgoed en in hoeverre zitten hier verschillen en overeenkomsten in?’ – blijkt de verschillende visies op erfgoed te kunnen weergeven. Uit deze scriptie is echter gebleken dat de scheidingslijn tussen de drie genoemde invalshoeken niet statisch en absoluut is. De discrepantie tussen wetenschap, samenleving en overheid kan worden overbrugd door de toepassing van de herinneringswaarde bij wetenschappelijk onderzoek, publieksgeschiedenis en het aanwijzen van monumenten. De forten, de watertoren en de typische jaren '60 flatgebouwen in Overvecht vormen samen een geheel van herinneringen die de geschiedenis van de wijk benadrukken.

Literatuurlijst

Literatuur

Ashworth, Gregory, *European Heritage Planning and Management* (Exeter, Oregon 1999).

Assmann, Jan, 'Collective Memory and Cultural Identity', *New German Critique* 65 (1995).
Vertaald door John Czaplicka.

Boer, Pim den, 'Geschiedenis, herinnering en "lieux de mémoire"', in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005).

Blom, Anita, 'De kwaliteit van het gewone. De architectuur van naoorlogse woonwijken.', in: *Tijdschrift van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed* 4 (2010).

Briefwisseling tussen de Raad voor Cultuur en de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 'Het tekort van het teveel, over de rijksverantwoordelijkheid voor cultureel erfgoed', Den Haag 2005.

Dale, Johan Hendrik van, *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (Utrecht 2005).

Denktank Sociale Cohesie, flyer 'Denk mee over een nieuwe bestemming voor de Watertoren', Utrecht 2011.

Durkheim, Émile, *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie* (Parijs 1968).

Edens, Catja (ed.), *Kijken naar Overvecht. De naoorlogse woonwijk anders in beeld gebracht* (Alkmaar 2011)

Flanagan, Owen J., *Self expressions: mind, morals and the meaning of life* (New York 1996).

Freeman, Mark, 'From substance to story. Narrative, identity, and the reconstruction of the self', in: Brockmeier en Carbaugh (ed.), *Narrative and Identity* (Amsterdam 2001).

Frijhoff, Willem, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen 2011).

Gemeente Utrecht, 'Beheer van de chaos der eeuwen. Evaluatie en beleidsaanbevelingen monumenten/cultuurhistorie 2004', Monumentenbeleidsplan Utrecht 2004.

Gemeente Utrecht, *Wijkpeiling Overvecht* (Utrecht 2000).

Grever, Maria, Cornelis Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007).

Halbwachs, Maurice, *Het collectief geheugen* (Leuven, Amersfoort 1991).

Henrichs, Hendrik, 'Historisch denken of het verleden beleven. Public History en musea', *Levend Erfgoed* 2 (2009).

- Heurneman, Mieke, Bettina van Santen, *De Utrechtse wijken. Overvecht* (Utrecht 2002).
- Jonker, Ed, *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis* (Assen 2007).
- Jonker, Ed, *Ordentelijke geschiedenis. Herinnering, ethiek en geschiedwetenschap* (Utrecht 2008).
- Kramer, Lloyd, Sarah Maza, *A companion to Western historical thought* (Malden, Oxford etc. 2008).
- Kuipers, Marieke, 'Culturele grondslagen van de Monumentenwet', *Bulletin KNOB I* (2012).
- Kuipers, Marieke, 'Erkend als monument. Nieuwe beschermingsthema's in de monumentenzorg', *Jaarboek Monumentenzorg* (zp 1997).
- Laarse, Rob van der, *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005).
- Leloup, Nadine, 'De "Techniek" van het waarderen.' Reader werkconferentie 18 november te Amersfoort.
- Lepeltier, Thomas, 'Was Pierre Duhem a precursor of postmodernism?', *Angelaki. Journal of the theoretical humanities* 2 (2005).
- Lowenthal, David, *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 1998).
- Nora, Pierre, 'Between Memory and History: *Les Lieux de Mémoire*', *Representations* 26 (1989).
- Nora, Pierre, *Realms of Memory. The construction of the French past*, part 1 'conflicts and divisions', (New York 1996).
- Rijksdienst voor Monumentenzorg, *Handleiding selectie en registratie jongere stedenbouw en bouwkunst (1850-1940)* (Zeist 1991).
- Rijksdienst voor het cultureel erfgoed, 'Aanwijzing monumenten in herstructureringswijken', brief van Cees van 't Veen aan de Raad voor Cultuur, 7 juni 2011.
- SIKB, 'Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie', versie 3.1, 2010.
- Stichting 50 jaar Overvecht, *50 jaar Overvecht. Door de ogen van oudere en jonge bewoners* (Utrecht 2011)
 Tekst van Janny Huisman;
 Tekst van Janny van Hoorn-Plooy;
 Tekst van Kim Lamers – van der Horst.
- Tosh, John, *Why history matters* (Basingstoke, Hampshire etc. 2008).
- Volkers, Kees, Anton Rosmüller, *Wandelen buiten de binnenstad van Utrecht* (Kampen 2008)

White, Hayden, *Tropics of discourse: essays in cultural criticism* (Baltimore 1982).

Wouters, Paul, 'Het einde van een stabiele hiërarchie?', *Hypothese* (maart 1997).

Bronnen

Citaat van dr. H. Henrichs tijdens het college van 17-10-2011 aan de Universiteit Utrecht.

E-mail van Mathijs Witte van de Bond Heemschut, in eigen bezit, 20-06-2012.

Figuur 1, 'Schematische waarderingscriteria KNA versie 3.1'.

Monumentenwet, 23 december 1988.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentenregister,
Monumentnummer 514451 – watertoren;
Monumentnummer 47085 – Blauwkapel;
Complexnummer 514431 – Fort de Klop;
Complexnummer 514438 – Fort de Gagel.

Tabel 1, 'Waarderingscriteria KNA versie 3.1'.

Internetbronnen

Art van Triest, Anne-Marie Gort, 'Flatmonument' (versie 2012),
<http://www.flatmonument.nl/index.html> (17-08-2012).

Cumulus Welzijn, 'Ken Uw Wijk, Overvecht – Groen – ruim – kinderrijk' (versie 2012),
<http://www.cumuluswelzijn.nl/InUwWijk/Overvecht/KenUwWijk.aspx> (17-08-2012).

Gemeente Utrecht, 'Utrechts onderzoek en cijfers' (versie 13-07-2012),
<http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=13653> (17-08-2012).

Gemeente Utrecht, 'Wijksite Overvecht' (versie 03-04-2012),
<http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=344618> (17-08-2012).

Gemeente Utrecht, 'WistUdata', <http://utrecht.buurtmonitor.nl/> (17-08-2012).

Gemeente Utrecht, Wijkbureau Overvecht, 'Wijkvisie Overvecht 2003- 2013', (versie april 2004),
[http://www.utrecht.nl/images/DWS/Overvecht/PDF/Verslagen%20en%20documenten/Diverse,%20Wijkvisievoorwebsite%20\(20041122_1458,%20DWS_WB_WbOV,%20hedgroot\).pdf](http://www.utrecht.nl/images/DWS/Overvecht/PDF/Verslagen%20en%20documenten/Diverse,%20Wijkvisievoorwebsite%20(20041122_1458,%20DWS_WB_WbOV,%20hedgroot).pdf)
(17-08-2012).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 'Missie',
<http://www.cultureelerfgoed.nl/organisatie/over-rijksdienst/missie> (17-08-2012).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 'Wetgevingsoverleg modernisering monumentenzorg' (versie 11 februari 2011), <http://www.cultureelerfgoed.nl/node/1668/> (17-08-2012).

Wijkbureau Overvecht, 'Wijkanalyse Overvecht 2006', [http://www.utrecht.nl/images/DWS/Overvecht/PDF/Verslagen%20en%20documenten/Diverse%20IWA%202006%20versie%2018%20april%20\(20060418_1323%20DWS_WB_WbOV%20wgoedvol\).pdf](http://www.utrecht.nl/images/DWS/Overvecht/PDF/Verslagen%20en%20documenten/Diverse%20IWA%202006%20versie%2018%20april%20(20060418_1323%20DWS_WB_WbOV%20wgoedvol).pdf) (17-08-2012).

Wijkraad Overvecht, 'Wijkraadpeiling 2006', (versie 16 en 17 september 2006), http://wijkraadovervecht.nl/uploadwijkraadfiles/bijlagen_onderzoeken/wijkpeiling%202006.pdf (17-08-2012).